

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Vojtěch Pecka

Pomalu se to tu lepší – k horšímu

Litvínovský Janov a perspektiva sociálně vyloučených

Bakalářská práce

Praha 2010

Autor práce: **Vojtěch Pecka**

Vedoucí práce: **Mgr. Jan Morávek, Ph.D.**

Oponent práce:

Datum obhajoby:

Hodnocení:

Bibliografický záznam

PECKA, Vojtěch. *Pomalů se to tu lepší – k horšimů. Litvínovský Janov a perspektiva sociálně vyloučených*. Praha: Karlova univerzita, Institut sociologických studií, 2010. 58 s. Vedoucí bakalářské práce Mgr. Jan Morávek, Ph.D.

Anotace

Bakalářská práce „Pomalů se to tu lepší – k horšimů: Litvínovský Janov a perspektiva sociálně vyloučených“ pojednává o zkušenostech cikánské populace litvínovské předměstské čtvrti Janov optikou sociologie deviací. Prostřednictvím etiketizační teorie jsem se zaměřil na zkušenosti respondentů s onálepkováním coby „deviantní populace“. Provedl jsem 20 narativních rozhovorů se sedmi respondenty, které jsem analyzoval za použití zakotvené teorie. Jako stěžejní kategorii jsem určil zkušenost s odmítnutím. Odmítnutí jsem definoval jako situaci, kdy jedinec zjistí, že je v nějaké interakci nežádoucí. Rozlišil jsem dva základní typy odmítnutí. První je odmítnutí aktérské, které vychází z popudu jednotlivce a je namířeno proti konkrétním identitám respondentů. Respondenti vnímají především povýšenost, opovržení, urážky, ale někteří byli i obětmi fyzického násilí. Druhé je odmítnutí strukturální, které souvisí s pozicí respondentů na společenském žebříčku a chudobou. Strukturální odmítnutí představuje především odmítnutí přístupu ke komfortu moderní společnosti a vyloučení z trhu práce. Zpracovávám představu respondentů o příčinách odmítnutí, strategie, které používají na vyrovnání se se svou situací, i důsledky, které odmítnutí znamená pro jejich životy. Respondenti se cítí být obětmi nálepkování, za jehož příčinu považují primárně nepřizpůsobivé Cikány a sekundárně ochotu bílé populace paušalizovat. Nálepkování vnímají jako nespravedlnost, protože se za součást „nepřizpůsobivé“ skupiny nepovažují. Některé jejich strategie na obranu před odmítnutím vedou k utvrzení nálepky.

Annotation

My bachelor work “It’s getting...worse: the Janov neighbourhood in the town of Litvinov and the position of socially excluded” deals with experiences of the Gypsy population in the suburban Janov neighbourhood in the town of Litvinov which are viewed from the standpoint of sociology of deviance. Applying the labeling theory, I focus on respondents’ experiences with the “deviant population” label. I conducted 20 narrative interviews with 7 respondents and analyzed them, using the grounded theory. I consider an experience with rejection as primary category, “rejection” being a situation when an individual finds himself/herself to be unwanted in a social interaction. I determine two basic types of rejection: individual rejection and structural rejection. In the case of

individual rejection, an individual rejects a specific identity of a respondent who then becomes a victim of arrogance, contempt, insults, but even physical violence. Structural rejection is closely connected with poverty and overall social position of respondents and means mainly rejecting access to comforts of modern society and exclusion from the labour market. I process respondents' perceived reasons for rejection, strategies they use for dealing with their situations and consequences of the rejection for their lives. Respondents see themselves as victims of labeling, the reason for which are according to them mainly unadaptable Gypsies and also tendency of the white population towards generalization. Respondents see the labeling as unjust because they don't perceive themselves as part of the "unadaptable" group. Nevertheless, some of their defensive strategies for preventing rejection result in confirmation of the label.

Klíčová slova

Cikáni, Romové, etnicita, sociální vyloučení, Janov, nálepkovací teorie

Keywords

Gypsies, Romanies, ethnicity, social exclusion, Janov, labelling theory

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a studia.

V Praze dne ...

Vojtěch Pecka

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval Mgr. Janu Morávkovi, Ph.D. za čas a energii, kterou vložil do konzultací a vedení práce. Především za ochotu a podporu v poněkud náročném závěru.

Děkuji svým drahým rodičům za vytrvalou podporu, kterou mi dodávají. Vážím si jí.

Veliké díky patří všem respondentům za jejich vstřícnost, díky které se pro mne rozhovory staly obohacující a příjemnou zkušeností.

Děkuji Petru Mrázikovi za to, že mi nezištně poskytl ubytování v Litvínově po dobu téměř dvou měsíců.

OBSAH

ÚVOD	11
1. TEORETICKÁ ČÁST	13
1.1. SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ	13
1.2. ETNICITA	14
1.3. ETIKETIZAČNÍ TEORIE	16
1.4. APLIKACE TEORIE NA MOJI PRÁCI	20
2. VÝZKUM A SBĚR DAT	21
2.1. VÝZKUMNÝ PROBLÉM	21
2.2. CÍLE VÝZKUMU	21
2.3. METODOLOGIE	21
2.4. SBĚR DAT	22
3. EMPIRICKÁ ČÁST	24
3.1. KRÁTKÉ PŘEDSTAVENÍ RESPONDENTŮ	24
3.2. PARADIGMATICKÝ MODEL	26
3.3. ODMÍTNUTÍ	26
3.4. PŘÍČINY	33
3.5. KONTEXT	38
3.6. INTERVENUJÍCÍ PODMÍNKY	39
3.7. STRATEGIE JEDNÁNÍ A INTERAKCE	42
3.8. NÁSLEDKY	50
ZÁVĚR	53
POUŽITÁ LITERATURA	55
SEZNAM PŘÍLOH	56
PŘÍLOHY	57

Vojtěch Pecka, sociologie a sociální politika, 2009

Fakulta sociálních věd UK

Projekt bakalářské práce

Předpokládaný název: Litvínovský Janov a perspektiva sociálně vyloučených

KONTEXT

17. 11. 2008 proběhl pokus o pogrom na Romy v Janově v severních Čechách. O půlroku později následoval pokus o pogrom v Přerově. Několik dnů poté byl na jiném místě republiky spáchán žhářský útok na romskou rodinu, při kterém byla vážně zraněna dvouletá holčička. Jedná se pouze o pár mediálně nejexponovanějších případů rasového násilí, kterých se od revoluce odehrálo bezpočet. Přesto se jakoby se česká společnost nacházela v paralýze. Mohutné symbolické odsouzení po vážném popálení malého dítěte nemohlo zakrýt v lepším případě rozpaky, v horším případě sympatie s původci pogromů směřujících do sociálně vyloučených čtvrtí, přičemž (charakterem nikoliv ojedinělý) výrok místní obyvatelky „*Vyžíraj nás akorát, ty vole, a ještě si budou otvírat huby, zmrdí černý*“ (viz <http://www.stream.cz/video/204883-obyvatele-janova>) odhaluje, že minimálně část lidí vnímá problémy v soužití v etnických dimenzích.

Litvínovský Janov je sociálně vyloučenou lokalitou. Takové lokality mají zpravidla atributy jako je zvýšená koncentrace chudoby, rozšířená závislost na sociálních dávkách, nadměrné užívání drog či jiné kriminální chování. Často je obývají příslušníci sociálně marginalizovaných skupin s nízkým vzděláním, minimálním právním povědomím a mizivou šancí na uplatnění na trhu práce. Jsou vystaveni šikaně ze strany policie, úředníků, ale často i sociálních pracovníků (časté případy zbytečného odebírání dětí, či jejich umístění do zvláštních škol) a zpravidla nejsou schopni bránit práva, která jim ze zákona náleží. Ti, kteří mají možnost, takovou lokalitu často opouštějí. Konkrétně v Janově se údajně situace významně zhoršila po „intervenci“ jistých firem podnikajících s realitami, jimž ekonomická racionalita velela sestěhovat obyvatele neschopné platit vysoké částky v lukrativních lokalitách do lokalit nejlevnějších – tedy těch sociálně vyloučených. Stejná ekonomická racionalita jim ovšem zároveň rozhodně nevelí jakkoliv se zajímat o dopady svého jednání na lokalitu Janova a jeho obyvatel. Na scénu tak přichází politické řešení – a to se zatím projevuje především zvýšenou represí. A to jak na stranu sociálně vyloučených, tak na stranu jejich nejradikálnějších nepřátel ze strany ultrapravice.

TEORETICKÉ POZADÍ

Zatímco jistý druh zkoumání sociálních deviací v sociologii stavěl na tom, že deviace je nějaký způsob odchylky od společenské normy (ať již pozitivní nebo negativní), já budu ve své práci zaujímat stanovisko tzv. „teorie nálepkování“ (labellingu), která tvrdí, že „deviantní skupiny“ nejsou objektivním faktem, ale že se jedná o skupiny, kterým byl přiřazen deviantní status prostřednictvím dynamického sociálního procesu aktéry, kteří disponují patřičnou „definiční“ mocí. Z uvedeného nevyplývá, že status deviantních skupin se nezakládá na nějakém reálném problému, ale že ten sám o sobě není konstitutivním faktem. Deviantní status jako takový může být (a je) manipulován, zveličován, tlumen nebo dokonce zcela vytvořen v závislosti na sociálním kontextu, vůli, zájmu, moci a prostředcích sociálních aktérů. „...pro teoretiky labellingu **deviace není objektivní charakteristikou lidského jednání, ale je to vlastnost, kterou tomuto chování uděluje publikum**“

(veřejnost), které je přímo nebo nepřímo potvrzuje. Publikum tedy vytváří deviance tím, že tvoří pravidla, jejichž přestoupení definuje jako deviaci a aplikuje tato pravidla na chování jednotlivých lidí a označuje je jako devianty“ (Munková 2001: 69). Z toho důvodu se v rámci teorie nálepkování často zkoumá perspektiva skupin označovaných za „deviantní“, tedy těch, kteří jsou objektem nálepkování, protože jejich hledisko je (a to už vlastně samotným faktem úspěšného nálepkování) vytlačováno.

CÍLE VÝZKUMU

Zachycení percepce životní situace obyvatel litvínovského Janova. Historie vývoje lokality prostřednictvím záznamu osobních biografii členů vybraných rodin. Jak místní obyvatelé vnímají soužití se svými „majoritními“ sousedy a jak jejich vztah změnila (pokud nějak) zkušenost ohrožení ze strany pochodujících rasistů, kterým se dostalo podpory z řad části místních spolu-obyvatel. Jakým způsobem vnímají instituce „majoritní“ společnosti, tedy především instituce samosprávy, státu ale i neziskových organizací.

METODA PRÁCE

Seznámím se s dostupnou literaturou na dané téma, vyhledám dostupná nízkoprahová centra a zkonzultuji nevhodnější způsob vstoupení do terénu se zástupci neziskových organizací, případně jiných kompetentních osob. Budu pravidelně dojíždět do místa a provádět zúčastněné pozorování, v ideálním případě bych v dané lokalitě nějaký čas rád bydlel. S vybranými lidmi povedu a zaznamenám narativní a biografické rozhovory. Celou dobu si povedu terénní deník.

Získaná data budu analyzovat pomocí zakotvené teorie.

METODOLOGICKÁ LITERATURA:

- Denzin, N.K., Lincoln, Y.S. (2002) The SAGE handbook of qualitative research. Thousand Oaks: Sage Publications. (D-L)
- Hendl, J. (2005) Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace. Praha: Portál. (H)
- Mason, J. (2002) Qualitative researching. Thousand Oaks: Sage Publications. (M)
- Seale, C. (2002): Kvalita v kvalitativním výzkumu. Biograf.27, ss. 3-16. (Seale)
- Silverman, D. (2005) Ako robiť kvalitatívny výzkum. Bratislava: Pegas. (S)
- Strauss, A., Corbinová, C. (1999) Základy kvalitativního výzkumu. Postupy techniky metody zakotvené teorie. Boskovice: Albert. (S-C)
- Tyl, T. (2004) Některé právní aspekty kvalitativního výzkumu. Biograf 35: 147-155. (Tyl)
- Silverman, D. (1993) Interpreting qualitative data: Methods of analysing talk, text and interaction. London: Sage
- Sifaneck, J. S., Neaigus, A. (2001) The Ethnographic accessing, sampling and screening of hidden populations: heroin sniffers in New York City. Addiction Research & Theory, Vol. 9, No. 6: 519-543

ODBORNÁ LITERATURA O TÉMATU

- Lemert, E. M. (1951) *Social Pathology, A Systematic Approach to the Study of Sociopathic Behaviour*, New York, McGraw-Hill
- Goffman, E. (1968), *Asylums*, Harmondsworth, Penguin
- Goffman, E. (1968), *Stigma*, Harmondsworth, Penguin
- Becker, H. S. (1973) *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*, New York, Free Press
- Sumner, C. (1994) *The Sociology of Deviance (An Obituary)*, Open University Press, Buckingham
- Šmídová, O. (ed.) (2001): *Zdi a mosty . Česko-romské vztahy*. Sdružení BIOGRAF a FSV UK, Praha
- Jakoubek, Marek, Budilová, Lenka (2009) *Romové a Cikáni - neznámí i známí*, Voznice: Leda
- Jakoubek, Marek (2004), *Romové – konec (ne)jednoho mýtu*, Praha: Socioklub
- "Implementing the Principle of Equal Treatment Between Persons Irrespective of Racial or Ethnic Origin," tzv. Směrnice EU o rasové rovnosti, přijatá 29. července 2000
- Cashmore, Ellis (1996) *Dictionary of Race and Ethnic Relations*, London: Routledge
- Čanek, David (1996) *Národ, národnost menšiny a rasismus*, Praha: ISE
- Davidová, Eva (1995) *Cesty Romů*, Olomouc: UJEP
- Fraser, Agnus (1998) *Cikáni*, NLN, Praha
- Frištenská, Hana, Sulitka, Andrej (1995) *Průvodce právy příslušníků národnostních menšin v ČR*, Praha: Demokratická aliance Slováků v ČR
- Helsinki Watch (1992) *Struggling for Ethnic Identity. Czechoslovakia's Endangered Gypsies*, New York
- Hubschmannová, Milena (1993), *Saj pes dovakeras. Můžeme se domluvit*. Olomouc: Ped F Palackého University
- Laubeová, Laura (2000) *Role of Education in Preventing Ethnic Conflicts. Case of Roma in the Czech Republic*, Cambridge: University of Cambridge, GSFI, Occasional Paper No 15
- Laubeová, Laura (2001) „The Fiction of Ethnic Homogeneity: Minorities in the Czech Republic“ in Biro, A.M.
- Kovacs, P. (eds) *Diversity in Action.. Local Public Management of Multi-ethnic Communities in Central and Eastern Europe*, Budapest: LGI, pp. 135 – 170
- Machalová, Tatjana et al. (2001) *Lidská práva proti rasismu*, Brno: Doplněk, Mezinárodní úmluvy (o lidských právech, o odstranění všech forem rasismu, o ochraně národnostních menšin, o regionálních a menšinových jazycích, atp.)
- Pekárek, Pavel a kol. (1997) *Romové - reflexe problému*, Praha: Pastelka
- Socioklub (1999) *Romové v České republice*, Praha: Socioklub
- Socioklub (2000) *Romové, bydlení, soužití*, Praha: Socioklub

Konzultant: Mgr. Jan Morávek Ph.D.

ÚVOD

V této práci se zaměřuji na proces odmítání a jak tento proces ovlivňuje životy a představy o světě obyvatel Janova. Odmítnutím označuji zkušenost, kdy jedinec zjišťuje, že je v nějaké situaci nežádoucí. A proč právě odmítání? Rozhovory jsem vedl s cikánskými respondenty na severu Čech – v litvínovské čtvrti Janov. Není to tak dlouho, co se nedávno rozpuštěná Dělnická strana rozhodla uspořádat pochod proti „nepřizpůsobivým“, což je v jejich podání politicky korektní označení Cikánů. Pochodu se nakonec zúčastnilo více jak tisíc lidí, kteří se dočkali otevřené podpory od části starousedlíků. Dělnická strana byla po jistý čas v sedle a z událostí v Janově těžila. Dokázala prosadit svůj pohled na problém: nepřizpůsobiví Cikáni tyranizují slušné okolí. Zatímco hledáček mediálního zájmu sledoval Dělnickou stranu, Janov se dostával do médií sporadicky, zpravidla s vyjádřením litvínovského zastupitelstva.

To, že je situace definována v etnických rozměrech, se dá těžko přehlédnout, rozpačité snahy některých aktérů nastínit sociální rozměr problému narážejí na hradbu nepochopení a pobaveného úsměvu: příruční zásoby vědění přece říkají, co jsou Cikáni zač.

Mým cílem bylo nechat zaznít hlas odmítaných, lidí, kteří své každodenní starosti prožívají v situaci vnímaného nepřátelství a chudoby. V situaci, kdy velká část z nich má jen velmi málo důvodů myslet si, že se jejich situace kdylepší.

V průběhu práce, která nakonec zahrnuje 20 rozhovorů se sedmi respondenty, mi naplno došlo, jak problematická je rozšířená představa, že nejlepší přehled o situaci mají místní. Za krátkou dobu mého pobytu v terénu jsem zjistil, že místní mají možná nejlepší přehled o lokální situaci, nicméně jednotlivé přehledy se mezi sebou často radikálně liší. Taková situace problematizuje žurnalistický žánr, když poskytuje prostor příslušníkům jednotlivých skupin, které prezentuje jako jejich neformální „mluvčí“.

Výsledkem je zmatek a nepochopení, ze kterého roste odmítání nebo naopak romantizující idealizování marginalizované populace. Jakákoliv racionalizace je přitažlivější než přiznání si bezradnosti nad tím, že jevu prostě nerozumíme. Instrukce hledání obětí beránka se v tomto případě jeví jako velmi efektivní strategie.

Vzhledem k tomu, jak moc je etnické uchopení situace zažité, považuji za důležité zdůraznit, že když mluvím o „okolí“ nebo „ostatních“, nemyslím tím nutně „bílé“. Jestli jsem se něco během výzkumu naučil, pak to, že zkušenost s „onálepkováním“ naprosto nedává důvod myslet si, že subjekt nálepkování ji nebude sám používat či jí případně nebude vystaven z okruhu jiných „onálepkovaných“.

Zkrátka: není důvod myslet si, že zkušenost s diskriminací, případně předsudečným chováním, je zárukou toho, že dotyčný nebude mít předsudečné představy (a to včetně těch, které jsou aplikovány přímo proti němu). I když těžko můžeme ignorovat rozšířené předsudky vůči Cikánům, bylo by stejnou chybou myslet si, že odmítajícím způsobem se chová celá bílá populace. Ačkoliv jsou zkušenosti respondentů s odmítnutím rozhodně časté, mají i zkušenosti s přijetím. Zkušenosti s odmítnutím dokáží být ale velmi silné.

Poslední věcí, kterou bych rád na úvod vysvětlil, proč v celé práci používám pojmenování „Cikán“ namísto politicky korektnějšího „Rom“.

Mám za to, že proticikánské nálady jsou v české populaci rozšířenější než jsme si ochotni přiznat. Jsem přesvědčen, že slovo „Cikán“ mnohým přivádí na mysl různé pejorativní asociace – a tím

umožní, aby si je uvědomili. Sílu předsudků jsem si naplno uvědomil v osobním kontaktu a při první snaze komunikovat s respondenty o jejich „cikánství“, kdy jsem se rudnoucí a koktající snažil najít nejsnazší cestu, jak téma rozvinout a obával se, zda je tím neurazím. A téměř vděčně jsem pak přijímal jejich odpovědi, které měly k uražení se skutečně daleko. Za dobu svého krátkého pobytu jsem se naučil říkat „Cigáni“ (pojem „Cikán“ narozdíl od „Cigán“ byl jedním respondentem označen jako pejorativní), až jsem si všiml, že když jsem v několika debatách oponoval „nálepkujícím“ diskutujícím, zřejmě jsem jim dělal v debatě zmatek tím, že neustále používám tuto „urážku“ v neuráživém kontextu.

Rád bych, aby tato práce malým dílem pomohla v nahlížení Cikánů v jejich jedinečnosti jako lidských bytostí, se svými problémy a nadějemi. Jako lidi se kterými mají bílí mnohem více společného než jsou si často ochotni přiznat.

1. TEORETICKÁ ČÁST

1.1. SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ

Výskyt konceptu sociální exkluze je spojen s 60. lety 20. století, kdy se ve Francii začali označovat lidé žijící v chudobě „les exclus“ (Toušek 2007). Termín postupem času začal zahrnovat i další aspekty života na nižších příčkách společnosti, jako je nestabilita sociálních vazeb a sociální solidarity (Toušek 2007). Pojem sociálního vyloučení začal být používán jako náhražka za pojem „chudoby“, který se zaměřoval především na monetární část problému a adekvátně nereflektoval kulturní, symbolické, politické a další faktory. To, že chudoba nezmizela sama od sebe blahodárným působením hospodářského růstu a zůstává jako politický problém, se naplno projevilo v 80. letech (Rabušic 2000). Sociální exkluze dle Mareše (2000) nepopisuje jev nijak nový, vyskytuje se snad ve všech historických společnostech, teoretická reflexe se jí snaží postihnout v adekvátní šíři. Zahrnuje do sebe tendenci k přetrvávání chudoby v čase, prostorovou koncentraci, marginalizaci a patologické jednání, vzdorování normám hlavního proudu společnosti současně se závislostí na sociálním státu a rozpadem tradičních institucí jako je rodina (Room dle Mareš 2000).

Rabušic (2000) si všímá dvou způsobů, jakým se koncept sociálního vyloučení dostal do veřejné diskuze. První cesta byla skrz anglosaskou tradici a výzkum chudoby, kdy (Townsend dle Rabušic 2000) je chudoba chápána jako něco, co vylučuje jednotlivce a skupiny z participace na běžných aktivitách společnosti. Rabušic (2000) konstatuje, že v tomto kontextu se sociální exkluze jeví jako izolace a nedostatek participace na běžném životě společnosti. Úplně se tak přechází původní význam sociální exkluze jako aktivita moci a způsob distribuce bohatství. Dále identifikuje vliv francouzského pojetí sociálního vyloučení, který chápe sociální exkluze jako následek hlubokých sociálních a ekonomických proměn moderního světa.

Rabušic (2000) konstatuje, že důležitým prvkem, který přispěl k rozvoji konceptu sociálního vyloučení, byl koncept občanství. Walker (Walker dle Rabušic 2000) konstatuje, že sociální exkluze může být vnímána jako odepření občanských, sociálních a politických práv. Tím ovšem útočí na jeden ze základů legitimizačních formulek moderní společnosti: rovnosti demokratických práv. Rabušic (2000) konstatuje, že takový význam sociální exkluze s sebou kromě silného politického náboje také nesl významný sémantický posun, kdy se debaty o nerovnostech začaly měnit na debaty o odlišnostech. To ovšem dle Rabušice (2000) znamená, že u každé lidské vlastnosti se může zkoumat, zda-li není příčinnou sociálního vylučování (ať již jde o pohlaví, rasu, výšku, vzdělání atd.). V tomto smyslu hraje významnou roli symbolická exkluze, která vyjadřuje marginalizaci a stigmatizaci na úrovni verbální, která pak může být legitimizační základnou, na které se může odehrávat nesymbolická akce (Rabušic 2000).

1.1.1. DEFINICE

Pojem sociálního vyloučení není neproblematický a některými teoretiky je napadán pro svoji přílišnou vágnost (Rabušic 2000). Přesto je to pojem dobou pevně zakotvený v akademickém i sociálně-politickém diskurzu.

Gabal (2006) ho definuje slovy: „Jako sociální vyloučení označujeme **proces, v jehož rámci je jedinci, skupině jedinců či komunitě výrazně znesnadňován či zcela zamezován přístup ke zdrojům, pozicím a příležitostem, které umožňují zapojení do sociálních, ekonomických a politických aktivit majoritní společnosti.**“ (Gabal 2006: 9). Tento **proces** má svoje dalekosáhlé důsledky a vyloučené lokality mají tendenci ve vyloučeném stavu setrvávat.

Mareš (2000) konstatuje, že majoritní společnost se přestává stávat pro vylučované společnosti referenční. Vyloučení nemají důvěru v abstraktní systémy, do kterých nemají přístup a kterým v podstatě ani nerozumí. Na problém důvěry se zaměřoval Rabušic (2000), dle něj je „občanská důvěra“, tedy důvěra za hranicemi příbuzenství a osob, se kterými máme bezprostřední zkušenost, jedním ze základů úspěšné demokratické společnosti a fungování moderní společnosti vůbec. Ve stavu, kdy nepadá důvěra, dochází ke krizím.

1.1.2. MECHANISMY VYLOUČENÍ

Toušek (2007) rozlišuje vnější a vnitřní příčiny sociálního vyloučení. Vnější jsou ty, které jsou mimo dosah a kontrolu vyloučených osob, jako je trh práce, bytová a sociální politika, praxe samospráv, rasismus a diskriminace atp. Vnější jsou naopak příčiny individuální, přesto bývají často důsledkem příčin vnějších (viz schéma). Vnitřní příčiny jsou například ztráta pracovních návyků při dlouhodobé nezaměstnanosti, neschopnost hospodařit s penězi a dostát svým závazkům atd.

Radostný (2000) uvádí několik dimenzí vyloučení, které koncept sociálního vyloučení popisuje. Zmínuje ekonomické, politické, sociální, kulturní a symbolické vyloučení ze společnosti.

1.2. ETNICITA

Při studiu sociálně vyloučených lokalit v České republice se těžko můžeme vyhnout etnické definici situace. Konkrétně v situaci litvínovského Janova je problém většinou definován jako problém soužití s cikánskou menšinou, přičemž vychází právě z cikánské etnicity.

Jak ale nahlížet na etnicitu? Hirt (2009) vychází ze sociálního konstruktivismu a tvrdí, že etnikum jako „model nepředstavuje univerzálně sdílený princip diferenciací lidstva, byť je tímto způsobem zhusta prezentován. Lze říci, že kategorie 'etnikum' byla ve smyslu, v jakém je dnes používána na politickém a veřejném poli, objevena až v 60. letech a že řada populací, které jsou celkem samozřejmě *kategorizovány* jako 'etnika', nesdílí sémantické pole, v němž má tato kategorie jakoukoli relevanci. Jejich 'realita' je zkrátka sociálně konstruována skrze jiné slovesné modely a kognitivní schémata, takže žádné 'etnické' příznaky prostě neobsahuje, anebo je obsahuje v okrajové míře.“ Hirt (2009: 6).

Nezákladnější složkou etnicity, jak je zkoumána antropology, je aplikace systematické distinkce mezi „námi“ a „těmi druhými“ a zdá se, že toto dělení je obecným rysem lidstva (Eriksen: 2007). Taková distinkce se objeví, když dvě lidské skupiny vstoupí do kontaktu. Symbolická hranice mezi „my“ a „oni“ je konstituována na základě rozlišovacích znaků (tzv. boundary markers - například barva pleti), jejichž význam je čten stejně z obou stran hranice oddělující různé etnopolitické projekty (Hirt 2009: 9). Na co poukazuje Hirt (2009) je to, že vědomí etnicity může mít v různých dobách a různých místech různě silný vliv na utváření identity lidí a tím univerzalitu etnicity značně relativizuje. Toto téma rozpracovává Petr Lozoviuk a k tomu dokládá existenci etnicky indiferentních skupin (Lozoviuk 2005), které svou identitu od etnické klasifikace vůbec neodvozují. Hirt (2009) předkládá Handelmanovu typologii populací, etiketizovaných jako etnika, a přidává Lozoviukovy *etnicky indiferentní skupiny* (které přejmenoval na *etnicky indiferentní populace*, což dle něj lépe vystihuje podstatu jevu). Škála podle Hirta (2009: 7) pak vypadá takto:

Etnicky indiferentní populace – zdroj její identity není v etnické definici.

Etnická kategorie – v rámci skupiny se sice nevyskytují sociální vztahy na etnickém principu, ale populace je etnickým termínem popisována a dané označení si uvědomuje a akceptuje její.

Etnická síť – etnická kategorie, navíc jsou mezi členy distribuovány určité informace (např. týkající se zaměstnání či výdělku).

Etnická asociace – interakce podél etnických linií intenzivnější, jsou schopny organizovaně artikulovat společný zájem a kolektivně jednat.

Etnická komunita – jde o vnitřně strukturovanou politickou spopolitost, která je založena na „etnickém“ principu a usiluje o institucionalizovanou autonomii.

Dle Hirta (2009) od 60. let nastává šíření etnické ideologie po celém světě. Etnická ideologie se šíří jednak jako politický projekt, ale také jako zdánlivě neutrální popis, kdy jsou populace klasifikovány jako etnika a etnické skupiny (etnizace). Etnizace je dle Hirta (2009) ukázkou etnocentrické projekce jazykové kategorie významově odvozené ze západního konceptu národa na ne-západní populace.

Politické šíření etnické ideologie probíhá prostřednictvím „etnických elit“ a je analogický průběhu nacionalismu v interpretaci Arnošta Gellnera.

Co se týče konceptualizace etnicity na případu Cikánů, tak jeho kořeny vidí Willems (2008) v práci Gothieba Grellmana vydané roku 1783, který jako první rozvinul tezi o jednom cikánském národě. Do té doby dle Willemse (2008) nepanoval konsenzus o tom, kdo Cikáni jsou, referovalo se o nich různým způsobem a dostávali různá označení (Willems 2008: 53). Grellmanovo pojetí Cikánů jako jednoho národa s kořeny v Indii, sdílejících jednoho „ducha“, rezonovalo s dobovou atmosférou a pojetím „ducha národa“ Johanna Gottfrieda Herdera. Willems (2008) tvrdí, že Grellman sice stvořil ideální typ Cikána, ale ten badatelé při svých pracích v terénu prakticky nenacházeli.

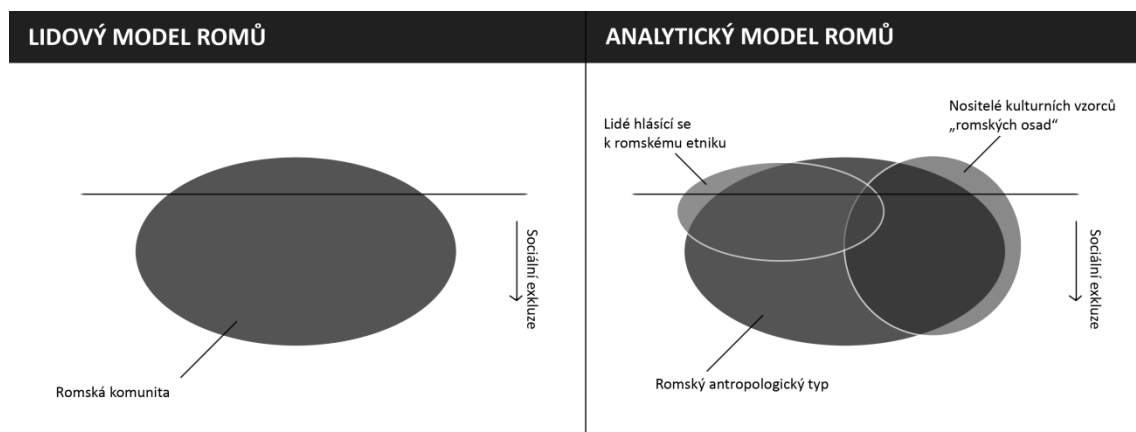
Další změnu v kategorizaci prodělali Cikáni v 19. století, dle Willemse (2008) díky úsilí Journal of the Gypsy Lore Society, které vyvrcholilo v romantizující představy o Cikánech a následnou panikou nad ohrožením jejich tradiční kultury.

Ve 30. letech poté dodali eugenici etnickému a sociálnímu vymezení Cikánů biologický prvek, což vyvrcholilo prováděním rasové diagnózy v nacistickém Německu a masovými vraždami Cikánů ve vyhlazovacích táborech.

1.2.1. SOUČASNÁ SITUACE V ČR

Hirt s Jakoubkem (2006) konstatují, že termín Rom či Cikán je v našem prostředí používán nerefléktovaně a zmatečně, aniž by bylo jasné, k jaké populaci se skutečně vztahuje. Všimají si toho, že vzhledem k tomu, že neexistují kritéria „cikánství“, jediné co nakonec zbývá, je postupovat podle lidového kvazi-rasového stereotypu „Cikána“ (Hirt, Jakoubek 2006: 64). Předkládají proto analytický model Romů, který se skládá ze čtyř kauzálně mimoběžných, přitom vzájemně se prolínajících dimenzí. Jednou částí jsou lidé, které označují „romským antropologickým typem“ – lidé, kteří mají typický tmavý pigment, tmavé vlasy a tmavé oči. Další skupina jsou lidé hlásící se k projektu romského národa: Ti, jejichž identita se odvíjí od toho „býti Romem“, ale již ve smyslu moderního nacionalismu. Třetí skupinou jsou potom ti, které nazývají nositeli kulturních vzorců „romských osad“. Čtvrtá dimenze je dimenzí sociálního vyloučení.

Obrázek č. 1: „Lidový model“ a analytický model Romů podle Hirta a Jakoubka (2006).

Hirt (2009) uvádí, že pojem etnicita nemá konkrétní obsah a jako takový se nehodí pro analýzu. Vyčítá, že pojem „etnikum“, případně „eticita“, se používá nahodile. Navrhuje, abychom ho přestali používat jako analytický nástroj, ale s vědomím toho, že se jedná o „lidový“ model označení části populace. V této práci budu reflektovaně používat lidový model Cikána. Nebudu se proto zabývat, co definuje cikánství, co mají Cikáné společného či zda má taková otázka vůbec smysl, ale budu mě zajímat etnoteorie zkoumaných osob jako součást nálepky a klasifikace. Budu tedy záměrně pracovat s „lidovým“ modelem, přesněji řečeno s množstvím lidových modelů.

1.3. ETIKETIZAČNÍ TEORIE

Teorie sociálních deviací se od svého vzniku zaměřovaly na deviantní skupiny a tematizovaly je jako ty, které porušují normativní řád. Nacházely různé způsoby vysvětlení jejich škodlivého chování, ať již šlo o „kriminalitu“ jako dočasný prostředek vertikální mobility nebo teorii dezorganizace (tedy protiklad „kladné“ organizace) či deviantních subkultur. Základním kamenem těchto přístupů bylo, že v souladu s předpokladem, že se jedná o nezbytnou instituci sociálního řádu, neproblematizovaly normy samotné.

Becker (1967) ve své knize *Outsiders* konstatuje, že do uvažování o sociálních deviacích je třeba zahrnout i tvůrce norem a samotný proces stávání se „deviantem“. Všimá si toho, že ne všichni devianté skutečně normy překročili (falešný obvinění), zároveň existují lidé, kteří normy překračují, ale ve skrytu, nepozorovaně, aniž by z jejich překračování byli obviněni (skrytí devianti).

Becker také podrobuje analýze samotné společenské normy, které jednak nemusí být referenčním rámcem pro „deviantní“ skupinu, ta může majoritní normy považovat za cizorodé a vyznávat sadu norem svých vlastních, ale také si všimá jejich dynamické povahy a procesu, který je v čase proměňuje.

Munková (2001: 66) rozlišuje přístupy ke zkoumání sociálních deviací na „normativní“ a „relativistické“. V relativistickém přístupu nejsme schopni porovnat, které normy jsou lepší nebo horší, nicméně můžeme popisovat a analyzovat procesy, kdy se normy setkávají, jak je aktéři hodnotí. Jaký mají dopady na jejich život, sebepojetí a pojetí společnosti.

Etiketizační teorie podle samotného Beckera (dle Červenka 2008: 34) není v plném slova smyslu teorií, ale perspektivou, náhledem na samotný problém, který se snaží zahrnout jeho dynamickou povahu a zahrnout do sebe i stranu tvořící normy. Samotný Becker tak razil pro svůj přístup označení „interakcionistická teorie deviace“ (Munková 2001: 66). Nicméně v českém okruhu se tento pojem příliš neujal, budu proto používat pojem „etiketizační teorie“

Samotné udělení nálepky má moc měnit životy lidí. V případě Cikánů, kteří kritérium nálepky mohou jen těžko skrýt, se zkušenosti s diskriminací, nedůvěrou, předsudečným chováním stávají obtíží, která neumožňuje být přehlédnuta.

1.3.1. DEVIACE V POJETÍ HOWARDA BECKERA

V pojetí přístupu Howarda Beckera deviace není inherentní vlastností individua, přítomná u jedněch a absentující u druhých. Spíše se jedná o produkt procesu, který zahrnuje akce potencionálního devianta, ale i reakce okolí. Není to ani vlastností samotné akce – to samé chování může být jednou klasifikováno jako porušení pravidel a v dalším případě proběhnout bez povšimnutí.

Deviace je tedy úspěšné udělení nálepky „deviantního chování“ lidem, kteří jsou podezřelí z překročení společenských pravidel. Výhoda tohoto přístupu je, že se soustředí na proces vzniku deviace a teoreticky reflektuje jak aktéra, tak sociální kontext, ve kterém se pohybuje.

Tabulka č. 1: Typy chování podle Beckera (1967: 20)

	Konformní chování	Normy přestupující chování
Označené jako deviantní	Falešné obvinění	Jasný deviant
Neoznačené jako deviantní	Konformní chování	Skrytý deviant

1.3.2. DEVIANTNÍ KARIÉRA

Becker se snaží pomocí sekvenčního modelu deviantní kariéry zachytit vývoj stávání se deviantem. Tvrdí, že každý jednotlivý krok umožňuje vysvětlovat výsledné chování. Závislý na droze například musí mít nejprve drogu dostupnou, pak s ní musí experimentovat a nakonec pokračovat s užíváním, teprve pak se může realizovat možnost závislosti (Becker 1967: 23).

První krok většiny deviantních kariér je spáchání nekonformního činu.

Becker si všímá toho, že se lidé často ptají, co nutí lidi jednat deviantně, jaké jsou jejich motivace. To ale vnímá jako špatně položenou otázku, lepší je se ptát: Co nutí běžné lidi chovat se konformním způsobem? Podle Beckera mají konformní lidé mnohem větší sklon k deviaci než se jeví, proč tedy nepáchají deviantní činy, když k tomu mají příležitost? Odpověď nachází v tom, že konformní osoba s postupujícím časem se stává čím dál tím více zavázána institucionálnímu řádu a uvědomuje si všechny důsledky pro svůj život, které by jí mohly plynout z případného porušení norem (a udělení deviantní nálepky) Becker (1967: 26).

Otázkou potom je, jakým způsobem se lidé, kteří páchají deviantní činnost, vyvarovávají dopadu konvenčních závazků.

Jednak se může vyvarovat vztahu s konvenční společností: Nemusí mít nic, co by ho zavazovalo (nemá práci, kterou může ztratit, ani blízké, kteří by jím v případě překročení norem opovrhovali atp). Další věcí je, že většina lidí si myslí, že deviantní čin jedinec dělá úmyslně. To ale nemusí vždy platit, dotyčný si ani nemusí být vědom toho, že dělá něco nevhodného. Buď může pravidla překročit neúmyslně, prostým nedostatkem pozornosti nebo proto, že mu nedojde, že jeho počínání je proti pravidlům, ale také může být zcela začleněn v nějaké subkultuře, jejíž hodnoty jsou strukturovány odlišným způsobem od majority.

Přesto většina lidí zůstává citlivá ke konvenčním kódům a musí jednat v souladu s tím, že ví, že jednají „deviantně“. V tom případě nastupují techniky ospravedlnění deviantního jednání (sám před sebou, ale i před ostatními).

Beckera nicméně nezajímají ani tak ti, kteří spáchali nekonformní čin ojediněle, ale ti, kteří nekonformní činnost praktikují pravidelně po dlouhý časový úsek a kolem této činnosti organizují svůj život a identitu (Becker 1967: 30). Některé udělené nálepky mají moc produkovat deviaci. Becker (1967: 34) uvádí, že „být homosexuál (nebo závislý na heroinu) nemusí vůbec ovlivňovat pracovní schopnosti, nicméně pokud je o vás známo, že jste homosexuál (nebo závislý na heroinu) může vám to naprosto znemožnit výkon zaměstnání“. V takových situacích může být pro dotyčného velmi komplikované chovat se normám vyhovujícím způsobem. Zacházení s lidmi jako s devianty jim znemožňuje běžné provádění rutin každodenního života, které jsou otevřené většině lidí. To je jeden z důvodů, proč si tvoří nekonformní rutiny (Becker 1967: 35).

Jedním z motivů, které z náhodných událostí tvoří trvalejší vzorec deviantního chování, je vývoj deviantních motivů a zájmů. Člověk se učí být součástí a participovat na aktivitě deviantní subkultury organizované kolem nějaké aktivity (Becker 1967: 31).

Jeden z nejzásadnějších kroků v procesu tvorby stabilního vzorce deviantního chování je pravděpodobně zážitek dopadení a veřejné označení za devianta (Becker 1967: 31). To drastickým způsobem proměňuje jedincovu identitu a způsob, jakým na něj nahlíží druzí. Becker (1967: 34) uvádí, že je položena otázka: „Jaký druh člověka by mohl porušit tak důležité pravidlo?“ a následuje odpověď: „Ten, kdo je odlišný od nás ostatních, kdo nemůže nebo nechce jednat jako morální lidská bytost. Pokud porušil jedno důležité pravidlo, může porušit i druhé...“

Tím „deviantní“ status získává navrch nad ostatními charakteristikami člověka, je v první řadě „deviant“, až poté lékař, otec nebo běloch.

1.3.3. DEVIANTNÍ SUBKULTURA

Finální krok v kariéře devianta je pak pohyb do organizované deviantní skupiny (Becker 1967: 37). To vede ke změně jeho sebepojetí. Členové deviantní skupiny sice mají v zásadě jenom jednu věc společnou a to kušenost označení za devianta. Z toho, že čelí těm samým problémům pak roste deviantní subkultura a členství v takové subkultuře zpevňuje deviantní identitu (Becker 1967).

Ve výzkumu jazzových hudebníků se Becker (1967: 83) zaměřoval na:

- a) koncepty, jaké o sobě mají hudebníci, koncepty jaké mají hudebníci o publiku a konflikt, který je v tomto vztahu
- b) základní konsenzus, který zakládá reakce jak komerčních, tak jazzových muzikantů k tomuto konfliktu
- c) pocity izolace muzikantů od společnosti a způsob, jakým se segregují od publiku a komunity

1.3.4. SOCIÁLNÍ KONTROLA

Becker (1967: 59) tvrdí, že sociální kontrola ovlivňuje jedince v první řadě skrze sankce. Porušení skupinových pravidel je sankcionováno, kdežto chování podle pravidel odměňováno. Sankcionování by bylo nákladné, kdyby se muselo vynucovat vždy a všude, přichází na řadu tedy také jiné způsoby kontroly.

Mezi těmi je kontrola chování zajišťovaná ovlivňováním (nebo možností či pravděpodobností ovlivnění) koncepcí osob, které se účastní činnosti, jež má být kontrolována. Koncepce jsou

ovlivňovány v sociálních situacích komunikací osob, které jsou považovány za renomované. Situace pak mohou být definovány tak, že se jedinci o své aktivitě domnívají, že je ohavná a nemorální. Jedná se vlastně o reprodukci symbolického odmítnutí. Tím, že je určitá aktivita definována jako nemorální, se uživatelé bojí reakce významných druhých na svoje počínání, mají tendenci omezovat (Becker 1967: 61).

1.3.5. PRAVIDLA

Různí lidé vyznávají různá pravidla, ale platit můžou jenom některá: Jsou předmětem konfliktu a vyjednávání. Ustanovení platných pravidel ve společnosti je politický proces, ve kterém jsou ve výhodě skupiny, jejichž sociální pozice jim dává dostatek zbraní a moci prosadit svůj pohled. Becker (1967: 18) mluví především o zákonných normách, ale do svého přístupu zahrnuje i neformální pravidla.

Becker popisuje samotný proces tvorby pravidel (Becker 1967: 131). Dle něj hodnoty zaručují základní premisy, od kterých jsou dedukována specifická pravidla. Nicméně vzhledem k tomu, že hodnoty jsou obecné a nejednoznačné, můžeme z těch samých hodnot odvodit různá pravidla. Odvozené pravidlo dále nemusí být vyznáváno lidmi, které ty hodnoty sice zaujímají, protože o pravidlu nepřemýšleli a k něčemu takovému prostě nedošli. Dále můžou být pravidla odvozená z dalšího hodnot, které dotyční zaujímají, k sobě v konfliktu (Becker 1967: 132). Jinými slovy, pravidla **nejsou** koherentním celkem, který logicky vychází z hodnot konsenzuálně sdílených celou společností.

Pravidlo ale může být navrženo i v něčím partikulárním zájmu a odvození z obecné normy může být nalezeno až retroaktivně (Becker 1967: 134).

Historie pravidel nekončí v dedukci specifického pravidla z obecné hodnoty. Pravidlo musí být aplikované v konkrétních případech – musí být vtěleno do aktů vynucení (Becker 1967: 133).

1.3.6. MORÁLNÍ ČINITELÉ

Pravidla jsou produkty něčí iniciativy: Becker je nazývá morálními činiteli a rozděluje morální činitele na dva typy: Na tvůrce pravidel a na vynutitele norem.

Prototypem tvůrce pravidel je dle Beckera křesťácký reformátor, který v současných pravidlech vidí nějaké zlo, které je potřeba napravit. Podle Beckera je vhodné přemýšlet o tvůrcích pravidel jako o křesťácích, protože berou svou misi jako svatou a mají pocit, že svět nemůže být v pořádku, dokud pravidla nejsou udělána tak, aby problémové věci opravovala.

Morální křížové výpravy jsou typicky vedené členy vrchních vrstev společnosti (Becker 1967: 149).

Znakem úspěšné morální křížové výpravy je nová sada pravidel: která někdy vytváří také novou třídu outsiderů. (Becker 1967: 155)

1.3.7. VYNUCENÍ

Vynucení se neděje vždy a všude, kde se porušují pravidla. Vynucení pravidel je selektivní a selektivně diferencováno mezi druhy lidí v různých časech a různých situacích (Becker 1967: 133). Vysvětlení záležitosti na několika premisách (Becker 1967: 122):

- a) Vynucení pravidla se neděje samo od sebe. Někdo musí vzít iniciativu v trestání viníka.
- b) Vynucení se děje, když ti, kteří chtějí pravidlo vynutit veřejně, přinášejí porušení pozornosti

ostatnůch. **Porušenů nemůž e bůt ignorováno, pokud je veřejnů.**

c) Lidé donášů (dělajů porušenů veřejnům), když z toho vidů nějaké vřhody. Soukromé zájmy je postrkujů v iniciativě.

d) Druh osobnůho zájmu, které nabádá k vynucenů variuje s komplexnůstů situace, ve které se vynucenů děje.

Vynucovatel nemusů můt zvláštnů zájem na tom, co vynucuje, stačů mu fakt existence pravidel, jejichž vynucovánů mu dává práci. Jako přůklad uvádů policistu, který zpravidla není tolik zaujatý obsahem konkrétnůho pravidla, jako faktem, že jeho praců je pravidla vynucovat. Když se pravidla změně, bude trestat to, co bylo přeed nedávnem akceptované chovánů, stejně jako přestane trestat chovánů, které se stane legitimnů změnou pravidel (Becker 1967: 155).

V ospravedlnovánů svě existence musí vynutitel pravidel čelit dvěma problémům: a) musí demonstrovat, že problém existuje, b) musí ukázat, že jeho činnost je efektivnů.

Vynucovatelské organizace proto oscilujů mezi dvěma druhy tvrzenů: a) tvrdů, že díky jejich úsilů se problém chýlů k řešenů b) tím samým dechem dodávajů, že problém je (nikoliv jejich vinou) horšů než kdy jindy a vyžaduje obnoveně a zvyšěné úsilů, aby se udržel pod kontrolou (Becker 1967: 157).

Dalšům problémem vynutitelské instituce je udrženů autority. Jako deviant proto můž e bůt snadno označen někdo proto, že neukazuje dostatek respektu (Becker 1967: 1958).

Zda je osoba, která spáchá čin, který je v rozporu s normami, označena za deviantnů, záleží na mnoha okolnostech, které stojů mimo samotnů čin. Zda úřednůk cítů, že musí ukázat svoji sílu, aby oprávnil svou pozici, zda hřůšnůk projeví patřičnou úctu k vynucovateli, jaké má aktér konexe či zda je druh činu ve vynucovatelově seznamu priorit (Becker 1967:161).

1.4. APLIKACE TEORIE NA MOJI PRÁCI

Přijal jsem hypotézu, že Cikánům v Janově byla udělena nálepka deviantnů populace. Pochod Dělnické strany na podzim 2008 považuji za veřejnů označēnů cikánské populace za deviantnů skupinu. Dle Beckera (1967) je veřejnů označēnů za devianta něco, co proměňuje identitu jedince, ale i reakce okolů. Pokusím se objasnit, zda byl respondentům udělen typ nálepky, který má sám o sobě moc produkovat deviaci. Dle etiketizačnů teorie majů členové deviantnů skupiny minimálně jednu věc společnou: Společnē označēnů za devianty, což propojuje jejich životnů zkušenosti.

2. VÝZKUM A SBĚR DAT

Výzkum a sběr dat je zaměřen na subjektivitu respondentů, jejich sdílení ale i odporující přesvědčení a zkušenosti. Proto jsem zvolil kvalitativní metodologii sběru a analýzy dat.

2.1. VÝZKUMNÝ PROBLÉM

Zkoumal jsem sebeprezentace cikánských respondentů v litvínovské čtvrti Janov s velkým podílem cikánských obyvatel v situaci sociálního vyloučení. Mým cílem bylo zkoumat zkušenosti respondentů s „nošením nálepek“, respektive „bytím deviantem“.

2.2. CÍLE VÝZKUMU

Během výzkumu jsem se snažil najít podklady pro to, zda respondenti pociťují udělení nálepek. Snažil jsem objasnit dopady označení za deviantní populaci. Zda respondenti vytváří strategie určené k jejich zvládnutí, jaké mají vysvětlení pro nálepkování. Zajímalo mě, co mají respondenti společné a v čem se naopak jejich perspektivy liší.

Vstupoval jsem do rozhovorů s takto široce definovanými výzkumnými cíli, abych poskytl co nejvíce prostoru autentickým perspektivám respondentů. Měl jsem v plánu rozvíjet témata, která budou do rozhovorů vnášet sami respondenti. Tak se mi postupem času poodhalilo téma odmítnutí, které jsem považoval za výhodné rozpracovat s ohledem na jeho vztah k teoriím sociálního vyloučení i sociální deviace. Tomuto mému metodologickému záměru odpovídal způsob sběru dat třífázovým fenomenologickým rozhovorem (viz níže).

2.3. METODOLOGIE

Jelikož mým cílem bylo zachycení subjektivit a porozumění perspektiv respondentů, rozhodl jsem se pro kvalitativní metodologii výzkumu. Ta je primárně zaměřena na důkladnou analýzu menšího výběrového souboru a měla by umožnit vhled do světa respondentů.

2.3.1. TYP VÝZKUMU

Rozhodl jsem se pro sběr dat vycházející z fenomenologického rozhovoru, který se zaměřuje na to, jakým způsobem se jevy reprezentují ve vědomí respondentů. Mým cílem nebylo zjišťování „objektivních“ faktů, ale způsobů, jak respondenti zpracovávají a interpretují svět kolem sebe.

Získaná data jsem analyzoval prostřednictvím zakotvené teorie podle Strausse a Corbinové (1999). Zakotvená teorie se soustředí na tvorbu teorie o jevu, který nám není zcela známý. Jedná se o iterativní proces, kdy výzkumník v několika vlnách hledá v empirických datech skryté souvislosti, tvoří interpretace a vysvětlení.

Zakotvená teorie se sestává z následujícího základního analytického postupu: nejdříve výzkumník provede otevřené kódování, což zahrnuje označení a pojmenování zkoumaných jevů. V další fázi hledá společné vlastnosti, které stojí za jednotlivými jevy a abstrahuje jednotlivé kategorie. U jednotlivých kategorií poté výzkumník určuje dimenzionální prostor a určuje, jakých hodnot jev v kategorii může nabývat. Poté může přistoupit k axiálnímu kódování, kdy jednotlivé kategorie uvádí do vzájemného vztahu. Já jsem použil paradigmatický model, který zahrnuje zkoumaný jev, jeho příčinné podmínky, kontexty za kterých probíhá, intervenující podmínky, které průběh jevu

ovlivňují, strategie jednání aktérů vzhledem ke zkoumanému jevu a následně podmínky (Strauss, Corbinová 1999).

2.4. SBĚR DAT

2.4.1. NÁVRH OTÁZEK

Nejprve jsem si navrhl okruh otázek a zvolil způsob dotazování. Vzhledem k tomu, že jsem si nebyl jistý, jakým způsobem budou respondenti reagovat a jak budou ochotni odpovídat, zvolil jsem relativně volný fenomenologický rozhovor (Hendl 2005).

Rozhovory s každým respondentem jsem prováděl ve třech fázích. V první fázi jsem se zaměřil na historii života jedince, představil jsem téma své práce, svoji pozici a ujistil jsem respondenty o tom, že se mohou cítit bezpečně, snažil jsem se rozptýlit obavy, že rozhovory budou použity do médií, a zaručil jsem se za anonymizaci dat, stejně jako za to, že s nimi budu zacházet tak, aby se k nim nemohla dostat žádná třetí osoba, vyjma mého konzultanta. Poté jsem vybídl respondenta, aby mi převyprávěl svůj život. V případě, že respondent příběh odvyprávěl příliš rychle (typický rozhovor trval od 50 minut do 1,5 hodiny) nebo se zdráhal vyprávět, snažil jsem se ho stimulovat doplňujícími otázkami a vybízel jsem jej k dalšímu vyprávění. Do prvního rozhovoru jsem se snažil, co nejméně vstupovat a nechal jsem respondenta, ať vnáší témata, která považuje za důležitá (nebo která považoval za důležitá pro mě). Usměřňoval jsem ho pouze, pokud se mi zdálo, že se vyprávění příliš odpoutává od jeho života. Pokud měl respondent problém s vyprávěním, ptal jsem se na zážitky ze školy, co dělal po ukončení školní docházky, na průběh rodinného života, kdy a proč se přestěhoval do Janova. Když se o nějakém tématu rozpovídal, ptal jsem se způsobem „A co se stalo potom?“ a nechával, ať vnáší to, co považuje za důležité (nebo možná to, co považuje, že já považuji za důležité).

Nahrany rozhovor jsem si vždy před dalším sezením poslechl a vybral jsem si z něj témata relevantní pro moji práci a která se mi zdála, že mohou přiblížit výzkumný problém. Respondenti se zpravidla během rozhovoru v určitých fázích dostávali k zážitkům s diskriminací nebo nadávkami, či konstatovali, že nějaká událost měla souvislost s jejich cikánstvím. Někteří měli problémy se zákonem, se sehnáním práce, s institucemi sociální kontroly, tak jsem se jich v druhém rozhovoru dotazoval na podrobnosti jednotlivých zkušeností. Požádal jsem respondenty, aby mi znovu a podrobněji převyprávěli danou zkušenost, aby mi jí řekli jako příběh.

Třetí rozhovor byl zaměřen na názory, zobecnění a reflexi respondenta. Ptal jsem se na to, jak si vysvětlují jednotlivé zkušenosti, jaký jim přiřkládá význam. Co si myslí celkově o Janově. Jestli vnímá nějaké rozdíly mezi Cikány a bílými. Vzhledem k tomu, že jsem se snažil, aby rozhovory byly co nejméně násilné, tak se pochopitelně jednotlivé způsoby vedení rozhovoru prolínaly.

2.4.2. TRANSKRIPCE

V průběhu pobytu v terénu jsem začal s transkripcemi rozhovorů, abych je měl ve vhodné formě pro analýzu v programu Atlas.TI. Jako velmi užitečnou pomůcku pro přepis rozhovorů jsem shledal program Transcriber¹, který se dá zdarma stáhnout na <http://trans.sourceforge.net/en>.

Vzhledem k množství dat a vzhledem k tomu, že většina témat se v první a druhém rozhovoru opakovala, jsem přepisoval pouze druhé a třetí rozhovory. V případě, že se respondent odchyloval zásadně od své biografie, tak jsem nepřepisoval doslovně, ale vlastními slovy jsem zapisoval respondentovo vyprávění.

Přepsané rozhovory jsem poté vyexportoval do Html souboru, kde jsou přehledně odlišený hovořící osoby a vnášená témata od samotného přepisu.²

2.4.3. POSTUP V TERÉNU

V prosinci roku 2009 jsem vyrazil kontaktovat neziskové organizace, které působí v Janově, ve snaze zjistit možnosti spolupráce a zprostředkování vstupu do terénu. Našel jsem si ubytování v Litvínově a v únoru 2010 jsem začal s kontaktem respondentů. Respondenty jsem kontaktoval přes člena jedné z těchto organizací. Ten mě vzal s sebou do Janova, očividně se těšil mezi místními úctě. Vždy s potenciálními respondenty krátce pohovořil a osvětlil jim mé záměry a poté mě představil. Je třeba poznamenat, že prvních několik potenciálních respondentů z mně neznámých důvodů rozhovory odmítlo. Nakonec jsem získal souhlas od tří osob. Dále jsem již pokračoval metodou sněhové koule a domluvil se s rozhovory s jejich známými.

Respondentům jsem za rozhovor nic nedával, pouze jsem občas přinesl kávu či tabák jako drobné poděkování.

¹ Jedná se o software, kam po naimportování audio souboru (mp3, wav) získáme grafickou reprezentaci nahrávky s možností ji segmentovat a přepisovat text, který bude ve výsledku synchronizován se samotnou nahrávkou. Software umožňuje jednoduchým, intuitivním a v praxi velmi rychlým způsobem označovat témata a hovořící osoby. Po naimportování se ukáže vizualizovaná nahrávka ve spodní části okna. Tabulátorem se spustí přehrávání a synchronně s nahrávkou zapisujeme text. Enterem vytváříme segmenty, ve kterých se dá rychle pohybovat šipkami. V takto přepsaném rozhovoru se dá velmi snadno pohybovat, případně označovat pouze vybrané pasáže a ty pak detailně přepsat.

² **Problémy:** V podstatě jediné problémy se týkaly diakritiky. Za prvé, pokud máte špatně program nastavený (a po instalaci byl špatně nastavený) tak po znovunastavení přepsaného souboru přijdete o diakritiku – místo „ž“ bude čtvereček či otazník atp. To se dá snadno vyřešit tím, že v Options-General-Encoding nastavíme Unicode UTF-8. Dále ještě ovšem musíme zaškrtnout „Ask user to save configuration before leaving“, tím zajistíme, že se konfigurace uloží.

Další problém s diakritikou nastal při importování html do Atlasu.TI, který mi ve verzi 5 diakritiku špatně interpretoval. Správné kódování zapnout nešlo, v prohlížeči bylo vše v pořádku, tak jediný způsob na který jsem přišel bylo otevření html souboru v Microsoft Word a jeho přeuložení do rtf.

3. EMPIRICKÁ ČÁST

3.1. KRÁTKÉ PŘEDSTAVENÍ RESPONDENTŮ

Udělal jsem 20 rozhovorů se sedmi respondenty, jedná se o tři muže a čtyři ženy ve věkovém rozpětí od 17 do 51 let. Všichni žijí v Janově a považují se Cikány. Všichni jsou chudí, část řeší skutečně existenční problémy. Někteří přes svoji chudobu působí dojmem, že žijí v téměř středostavovském komfortu, část žije v podmínkách opravdu nuzných. Ve vzorku jsou lidé, kteří žijí v Janově dlouhodobě, i ti, kteří se přistěhovali teprve nedávno.

Všechna jména, jakož i konkrétní data, která by mohla identifikovat respondenty, jsou pozměněna.

Helena

Vdova, kolem 50 let. Žije v chudé domácnosti s druhem, dětmi, vnučkou a švagrem. Jeden syn je mentálně postižený. Helena žije v dost odlišném světě, kontakt s ním byl pro mne mnohdy vyloženě fascinující. Je nesmírně hodná a vstřícná, nicméně působí poněkud excentrickým dojmem, čemuž napomáhá i její výrazný smích, občasná koktání a fakt, že má pouze čtyři zuby.

Výrazně akcentuje problémy s přistěhovalci a je hodně vyhraněná proti Cikánům. Nejradši by všechny přistěhovalce odstěhovala pryč, protože podle ní můžou za špatnou pověst lokality. Ráda by zpřísnila represivní opatření a oceňuje velký počet policistů v Janově. Chtěla by vrátit komunistický režim, kdy se jí dařilo dobře, i přesto, že byla vězněná za to, že nechodila do práce. Velmi silně zdůrazňuje nebezpečnost lokality: radí ven radši příliš nechodit (obzvláště večer), hrozí reálné riziko okradení či dokonce i fyzické újmy, která může končit i smrtí.

Je věřící a jezdí pravidelně do Litvínova do kostela, což je v jejím životě poměrně důležitá věc. Do Janova přišla s nukleární rodinou v souvislosti s problémy v širší rodině. Ráda by se odstěhovala pryč, ale má dluhy a asi to nepůjde. Ráda by si půjčila a dluhy pokryla, byt prodala (doufá, že za něj dostane 20-30 000 Kč) a přestěhovala se pryč.

Vytrvale trvá na tom, že v Čechách problém s rasismem a diskriminací není.

Honza

Syn Heleny. Velmi bystrý mladík, kterému je 17 let. Momentálně většinu času tráví brouzdáním po internetu: vyhodili ho z gymnázia, protože mu nešla matematika. Když se přistěhoval se do Janova, bál se Cikánů. Pak si zvykl a teď je mu líto, že většina jeho kamarádů odjela do Anglie. Nudí se a málo kamarádů. Říká, že dřív tady možná byl nepořádek, ale byla zase legrace.

Musel dost změnit styl a naučit se být „tvrďší“, občas se musel prát, aby si získal respekt. Často měnil školy a změnu kolektivu špatně nesl. Na gymnáziu se na něj dívali skrz prsty, protože je Cikán, ale nakonec si tam našel kamarády a teď si myslí, že jim docela chybí.

Cítí, že si bílí často myslí, že jsou něco víc než Cikáni. Pro Cikány je těžší najít si práci, nemá je rád skoro nikdo.

Franta

Žije v domácnosti s Helenou, je mu kolem 50 let, živí se sběrem šrotu, což zřejmě není zrovna prestižní způsob obživy. Občas se stává terčem posměchu dětí, kterým nemůže vynadat, protože neví, jestli by na něj pak nepřišla jejich rodina. Člen jedné „darebné“ rodiny se ho snažil přesvědčit pro účast na úvěrovém podvodu. Účast na podvodu nemohl přímočaře odmítnout, protože se bál fyzického násilí, musel se mu prostřednictvím „mlžících“ strategií vyhnout. Nějakou formu

diskriminace přiznává, ale sám jí nepoznává a přitom se s bílými stýká víc než dost (při sběru šrotu). Má všestranné zájmy, rád čte, je společenský a plánuje si budoucnost jako zpěvák.

Říká, že cikánská mentalita je taková naivní, o Cikánech zásadně jako o „nich“.

Milena

Žena, 48 let. Měla krásné dětství na které ráda vzpomíná. Pak se několikrát vdala, manželství nekončila šťastně. Má hluchoněmé děti. Prožila těžký život, první manžel jí vyhodil z bytu, když si našel jinou, pak byla obětí surovosti dalšího manžela, který ji ve vyhraněných chvílích nadával „do národnosti“ (sám byl bílý), až nakonec se seznámila během pečovatelské činnosti s mužem, který na ní byl hodný. Ten bohužel nedávno po těžké nemoci zemřel.

Diskriminaci zažila až teď v posledních letech, kdy je to prý cítit všude, a těžce nese, že je dávana dohromady s těmi, kteří dělají nepořádek. Nelíbí se jí, že se stala nedobrovolně spolupachatelka krádeže, když jí její bílá známá použila jako specifický druh „volavky“. Vylákala jí na nákupy, protože věděla, že když bude v obchodě Cikánka, bude pozornost personálu soustředěna na to, zda nekrade.

Jinak žije sice chudě (z důchodu), nicméně dalo by se říci, že takovým středostavovským stylem.

Ondra

Přibližně 50letý respondent, otec 5 dcer. Vyjma televize nemají skoro nic. Neustále řeší dluhy a měsíc od měsíce, jestli bude mít na jídlo.

V době mezi druhým a třetím rozhovorem mu odpojili elektřinu. Během doby, kdy jsem tam chodil, tak si ji zase zapojil. S tím, že „na to sere, přeci tam nebude sedět a čumět do blba“.

Svůj život hodnotí jako špatný, nešťastný, smolný. Asi se špatně narodil. Myslí si o sobě, že není hajzl, aby bonzoval policajtům, ale k nejslušnějším se taky neřadí. Mluví o sobě jako o „obyčejným člověku, jako je každý“.

Je od revoluce nezaměstnaný, říká, že kdyby ho vychovávali jinak, tak si žije dnes nějak jinak, ale teď bere svou situaci jako zafixovanou, neschopen ji změnit, nikde ho nechtějí. Za minulého režimu se žilo dobře, práce byla. Diví se tomu, že tenkrát práce byla a dnes ne. Nelíbí se mu, že se teď lidé „flákají“ – hlavně ti mladí, kteří by mohli lámat skály, a místo toho jsou na sociální podpoře. To vnímá jako nespravedlnost, protože on pracovat musel.

Říká, že jsou darební „Cigáni“, ale to jsou i bílí, a proto se mu nelíbí, že se „Cigáni“ házejí do jednoho pytle.

Zdena

Žena, 50 let. Z rozvedeného manželství, vyrůstala bez táty, ten si našel jinou. Až na stará kolena, když umíral, začal projevovat zájem a nakonec jí odkázal poměrně velký majetek.

Byla 3× vdaná, teď je sama, ale muže nechce, je spokojená. Stará se o vnoučata a nic nepotřebuje. Syna má ve vězení. Nemá ráda „Cigány“, je vychována spíš jako „vaši lidi“. Žila hodně v Jugoslávii a s polským přítelem procestovala celou Evropu, je od rány a diskriminaci si líbit nenechá. Přivydělává si lichvou.

Šárka

Slečna, 23 let. Má tři děti. Nemá přítele. Bude se stěhovat do Mostu, v Janově je krátce, původně je z Chánova. Problémy s Cikány nevnímá.

Když byla poprvé těhotná, chodila ještě na základní školu. Učitelky z toho byly na větvi, protože dítě měla s klukem, který zlobil, a ona byla vždy taková hodná. Kluka nakonec nechala, protože byl závislý na toluenu a nezajímal se o děti. Snažila se získat půjčky, ale má smůlu, nešlo jí to. Chtěla půjčit na Vánoce, aby bylo na dárky pro děti.

3.2. PARADIGMATICKÝ MODEL

Při analýze rozhovorů se mi jako stěžejní téma jevila zkušenost s odmítnutím. Zvolil jsem si ho tedy, jako stěžejní jev a rozvinul ve smyslu paradigmatického modelu podle Strausse a Corbinové (1999). Paradigmatický model spojuje do příčinného vztahu jednotlivé kategorie pojmů. Grafické znázornění je v Příloze č. 1.

3.3. ODMÍTNUTÍ

Když hovořím o odmítnutí, mám na mysli několik druhů zkušeností, které všechny spojuje fakt, že se aktér v interakci stává nežádoucí. Vzhledem k tomu, že na životy respondentů nahlížím skrz teoretický aparát sociologie deviací, primárně budu tematizovat odmítnutí, která souvisí s překračováním norem a s nálepkou respondentů, i když jinak je okruh odmítnutí pochopitelně mnohem širší. S postupem času v datech krystalizovaly dvě hlavní kategorie: první jsem pojmenoval **aktérské odmítnutí** a odkazuje k odmítnutím realizovaným primárně z pohnutek okolních jedinců a druhé **strukturální odmítnutí**.

3.3.1. AKTÉRSKÉ ODMÍTNUTÍ

Do **aktérského odmítnutí** jsem zařadil ty zkušenosti, které vycházejí z individuálních motivů aktérů se kterými se respondenti (nebo jejich známí, příbuzní) dostávají do interakce.

Popsané zkušenosti jsem roztřídil do následujících kategorií:

- a) Neverbální odmítnutí
- b) Verbální odmítnutí
- c) Fyzické násilí
- d) Institucionální šikana

3.3.1.1. NEVERBÁLNÍ ODMÍTNUTÍ

Neverbální odmítnutí jsou zkušenosti, kdy respondenti vycítí, že jsou nežádoucí z kontextu situace. Jsou sledováni v obchodech, zda něco nekradou, cítí podezřívavé pohledy. Cítí, že s nimi ostatní jednají povýšeně. Když se jim něco povede okolí to patřičně neocení, což si (ať již oprávněně nebo neoprávněně) respondenti vysvětlují tím, do jaké skupiny zapadají. Je to odmítnutí, které není přímo kódováno v řeči, ale respondenti ho čtou z kontextu situace.

ZDENA Jako třebaš deš do krámu, tak koukaj po tobě. Černoch. Tak hup s tebou do pytle. Proč to je? Nebo koukaj po tobě jak kdybych jim snědla z talíře.

FRANTA Já vám to řeknu takhle (...) na všech školách se chtěj bílý jako to. Myslí, že jsou víc než Romové. V něčem. Ale neřeknou vám to do očí. Ale to je všude to de vidět žejo, třeba když jim řeknete něco, co voni nevědi. Tak třeba udělaj z toho, že to věděli ne... Nebo něco takovýho no. (...) Pro mě jsou na všech školách. Ty bílý dávaj najevo, že jsou lepší než Romové. Ale neřeknou vám to.

ZDENA Po vizitě po všem, jde ta staniční a tak na mě kouká a já říkám sestři nekoukejte na mě jak na bubáka.

ŠÁRKA *Tak já nevim, jak bych měla popsat Gádža. No tak některej je třeba namyšlenej. Jako jsem chtěla... V pátek jsem chtěla zapálit, no tak říkam: dáte mi připálit? Ne, nedam. A říkam proč? No prostě ti nedam. Takový jako některý jsou hnusný, některý ne, s některýma se dá normálně bavit. Některý si o sobě myslěj, že jsou něco víc než my.*

3.3.1.2. VERBÁLNÍ ODMÍTNUTÍ

Verbální odmítnutí je artikulovaná nedůvěra, výsměch, povýšenost či přímo nadávky směřované proti respondentům, které jsou kódovány do řeči. Respondenti zmiňují případy, kdy jim bylo nadáváno do černých hub, že by měli jít do plynu, ale i případy, kde bylo označení „Cikán“ používáno jako nadávka. Jedna respondentka zmiňuje případ, jak její vnučky používají označení „Cikán“ jako nadávku, ačkoliv jsou sami napůl Cikáni.

ŠÁRKA *Tady taky listonoška a říká, že dělej bordel, jako po chodbách, vona si vždycky stěžuje uklízečkám a říká, jako zaslechla jsem: dát klec, dát je za tu klec a ještě elektrickéj ten... proud, aby je to zabilo ty zvířata. No a Cigánka to támle dole slyšela, tak se do ní pustila hned. Protože to uráží obecně jako všechny!*

Matka *Co já bych měla dělat v kleci a elektrickéj proud? Já bych jí dala! Kdybych to slyšela. Bych jí řekla, tak si tam vlez sama, ty! (rozohňuje se)*

ŠÁRKA *Mámo!*

ONDRA *No a vzal jsem ho tam a von říkal: u mě ste prej akorát obyčejnej Cikán. Rozumíš, policajt. Tak já říkám, já se za to nestydím. (...) Ale jako nestydím se za to, že mi řekne Rom nebo Cikáne. Jo člověk za to nemůže jak se narodí..*

ZDENA *Jako včera, včera jsem byla v nemocnici, u pana doktora Rybáře. Prostě s tím prstem jo. A pan doktor mě viděl, tak mě hned zavolał no a tam na chodbě hned „No je černá jde dovnitř“. Až vylít pan doktor a říká: „Co je?“ Von říká: „To je moje pacientka, tak vo co de? A budete ticho!“ Ale že by nějaká vmluva to né, pak čuměli jak pukové.*

ZDENA *Ale kdy(...) přijdou děti, tak jim nadávaj do Cigánů. No některý, žejo. A přitom jsou taky Cikáni na půl jo.*

3.3.1.3. FYZICKÉ NÁSILÍ

Ve své nejvyhrocenější formě se odmítnutí projevuje ve **fyzickém násilí** či jeho hrozbě. Respondenti hovoří o zkušenostech, kdy byli zfackováni nebo se fyzického násilí báli: například při nástupu skupiny „skinů“ do autobusu. Jedna respondentka hovořila o pobodání svého bratrance za bílého dne, když byl venku s dítětem v kočáru. To vzbudilo silné morální rozhořčení, protože se dle jejího názoru kvůli přítomnosti dítěte nemohl adekvátně bránit.

Neteř Mileny *Oni třeba i ve sportu (...) teď prakticky jenom kluk je tam tmavej. Ale zrovna na fotbale (...) se to stalo, že se tam poprali, kvůli mojemu klukovi. Že je tmavej, tak mu dal pěstí, něco mu něco měli mezi sebou. Tak se poprali von než se stačil z tý země stoupnout, tak ty kluci bílý ho zbili jak koně.*

Matka Šárky *Voni už kolikrát přišli zbitý. To víte že jo, máho manžela taky! Jel ve vlaku a už je to delší doba jo, ale když mi to vyprávěl, tak já jsem vzteky pukala! Tam ho normálně zfackovali. Ve vlaku. No (...) dyť jel tenkrát do Bíliny kousíček do Bíliny a (...) ho tam zbili. Teď si představte, že nemohl nic dělat! A ho tam zfackovali jako parchanta nějakýho malýho.*

ŠÁRKA *A to bratrance taky, co teď přijel z Anglie s kočárkem a bodli ho!*

Tazatel *Bodli ho?*

Matka *Hele ale ještě štěstí, že mu nevzali nějaký orgán.*

ŠÁRKA *A ještě měl mimino v kočárku! A oni na to vůbec nekoukaj.*

Matka *A za bílýho dne!*

Tazatel A kdy to bylo?

ŠÁRKA Je to už je 3 roky!

Matka To je dva roky zpátky. Si představte, že ho probodli a miminko měl v kočáru.

ŠÁRKA A sám tam byl!

Matka A byl sám! A teď ho tam bodli a jentaktak, že ho někdo dones i s tím dítětem domu! A pak volali záchranku.

ŠÁRKA A jako řek, já jsem se nemoh bránit, protože jsem tam měl malýho měsíční, takže von ho tam nemoh nechat a jít se snima někam tahat.

Matka Nemoh se rvát, protože tam šlo o dítě. Aby tomu dítěti něco neudělali. Tak se nechal bodnout a prej ani to prej necejtíl, jak to bylo rychlý.

ŠÁRKA A voni spíš jdou, nejde jeden na jednoho, ale jdou jich víc.

Matka To už tolikrát takhleee, Romové dostali, což je třeba... A chytli je někde na ulici, že už kolikrát jestli to je mladej kluk nebo starší.

Respondenti vnímají riziko fyzického násilí jako něco nahodilého, něco co je může potkat při pohybu ve veřejném prostoru. Něco, co se občas stává, ale nedá se kvalifikovaně odhadnout kdy a jak. Fyzické násilí nejenom z „venku“ od skinheadů či rasistů, ale i od sousedů nebo některých rodin, které si v případě konfliktů zavolají na pomoc rodinu, nebo prostě od našťvaného souseda.

HELENA To vykopl! Protože jsme hráli hudbu. Mentálně postiženěj. Von hrál hudbu. Na plný pecky si poušťel hudbu a von přišel dolů a začal nadávat, že jsme zmrdi a hajzlové a takový to, vykopl nám dveře a co prej to děláme, co prej tady děláme. Že prej tady nemáme bejt, že nás sem že prej nás sem dal. No a já jsem volala policajti, že nám tady vyhrožuje, že nás tady obtěžuje, vykopl nám dveře, policajti přijeli, šli k němu nahoru, sebrali ho a do 14 dnů už tady nebyl. Už tady nebyl!

3.3.1.4. INSTITUCIONÁLNÍ ŠIKANA

Další formou aktérského odmítnutí pak je jev, který jsem nazval **institucionální šikana**. Nejde o jev, který by byl přímo vlastní institucionálnímu uspořádání, ale jde o využívání moci, kterou poskytuje pozice v nějaké instituci, ke způsobení příkoří respondentům. Respondenti hovoří o situacích, kdy jim byla neoprávněně udělena pokuta policisty či odebrány sociální dávky na které měli nárok. Často zmiňují odmítání při snaze získat zaměstnání ve chvíli, kdy vyjde najevo jejich etnicita. Jedna respondentka hovoří o tom, jak s její dcerou (jejíž otec byl Čech, takže má bílou pleť) neprodloužili kontrakt (coby pokladní v Tesco) poté, co zjistili, že její matka je Cikánka. Respondentka se cítí vinna, že za to může ona a vyhýbá se situacím, v nichž by ji s dcerou viděl potenciální zaměstnavatel – dcera od té doby shání práci. V některých případech se situace napraví, ale hořká pachut' způsobené krivdy zůstává.

Neteř A nevzali mě. A vona mi na pracák, jakej důvod vám dali? Že vás nechtějí. Říkam vemte si telefon a zavolejte, já chci taky vědět, jakej důvod. Já jedině, že se přetřu na bílou, tak potom asi. Takovej důvod vám řeknu asi. Tak vona vzala telefon nějak promluvila, nějak zčervenala a já říkam, tak paní nemusíte říkat, já už jdu.

MILENA Já nevím, já mam holku bílou vona tátu měla Čecha a syn už je takovej přicmrndlej jo, ale holka ne. A dělala v Tesco, brigádu (...). Ze začátku to bylo dobrý (...) ale pak když poznali, že mámu má Cikánku, tak už tam ten rozdíl ste viděl. (...) Tak už ten únor, březem pro ní práci neměli. (...) A když jsem tam přišla v tom březnu, šli jsme tam společně nakoupit, vona si tam šla pro výplatní pásku, kvůli úřadu práce, tak tam vlastně už byli tři nebo čtyři v tom jejím věku, který taky jsou brigádnice, ale tu práci měli. Ta práce pro ně byla. A tím já, já jsem to dceři neřekla, abych jí neodradila, ale já když to vezmu zpětně. Tak je to tak. Je.

ZDENA No tak podruhý jsem už byla chytřejší, nastavila mi holka ten kecafon. No a přišla jsem sem do janovskýho důchodovýho zaříz... Víš jak je důchodák? A ptala jsem se na uklízečku, po telefonu napřed. Jo přijďte, kolik je vám? Říkám no bude mi je mi 48 mi bylo ještě. No tak přijďte, máme tu volno. Tam jdu ráno. A ta vedoucí mi přímo do očí řekla, nezlobte se, my Romy neberem. Já říkam, v pořádku já se nezlobim, ale s tímhleťm telefonem teď jdu na sociální péči. Protože vy ste mi řekla, že místo máte a během jednoho dne už to máte všechno obsazený. Tak jsem přišla na sociální péči a říkam... Na sociální péči jsem si nechala zavolat tu vedoucí a říkam pani vedoucí,

vy říkáte, že nejsou není rasismus, ale je. No není. Říkám je. Říkám já jsem telefonicky volala do důchodového, že na úklid. Po telefonu mi řekla, že je. Přišla jsem tam a řekla mi do očí tohle. Teď poslouchá a říká: to snad není pravda! Já říkám je to pravda.

ONDRA Cigáni? Jó nezlobte se, přijďte za měsíc za dva. Máme plný stavy. (...) Že přijde bílej, přijde Vietnamec, což se mi stalo, co sem ti říkal. Tři Vietnamci za mnou a čekam venku na kolegu no a najednou slyšej jak vona jim dává papíry, přihlášení do práce těm Vietnamcům a mně tvrdí, že nemá práci, což bych byl rád, kdyby mi taky dala jo? (...) No prostě nevemou no.

3.3.2. STRUKTURÁLNÍ VYLOUČENÍ

Druhou významnou kategorií je **strukturální vyloučení**. To pokrývá jevy, které vychází primárně ze strukturálních příčin. Souvisí především s chudobou většiny respondentů, nízkou úrovní dosaženého vzdělání, odmítáním na trhu práce a zvýšenou sociální kontrolou. Tato forma odmítnutí není primárně spojena s identitami respondentů, ale s pozicemi, které zaujímají v sociální hierarchii. Například fakt, že je řidič autobusu odmítne svězt do Litvínova, nesouvisí primárně s tím, že jsou Cikáni, ale s faktem, že nemají peníze na lístek.

Odmítnutí vtělené do institucionálního řádu jsem rozdělil do tří kategorií. První jsem nazval Odmítnutí podílu na komfortu moderní společnosti: odmítnutí přístupu k veřejné dopravě, k lékařské péči a odmítnutí přístupu ke spotřebě, která je běžná v referenční hladině.

3.3.2.1. ODMÍTNUTÍ PODÍLU NA KOMFORTU MODERNÍ SPOLEČNOSTI

Vědomí vlastní chudoby se u některých respondentů promítá až do situace, kdy hodnotí svět jako místo, kde jim bez peněz nikdo nepomůže, kde jsou odkázáni sami na sebe a špatný krok může mít fatální důsledky. Materiální nedostatek se projevuje v dennodenním vědomí toho, že si nemohou dovolit to, co je jinde považováno za standard. Jedna respondentka například popisuje situaci, kdy neměla na vytržení zubu 90 korun. Vzhledem k prodělané paradontóze má teď čtyři zuby a radovala se z toho, že se bude platit za plomby, protože ostatní chudí budou také bezzubí a nebude tak sama.

HELENA Protože dneska se musí všechno platit, i doktor se musí platit, no všechno. Protože bez peněz se nedostanete nikam. A teď když nedostanete peníze, tak nemáte z čeho to zaplatit a když vám bude nejhůř, tak kdo vám pomůže? Budete volat třeba rychlou záchranku nebo sanitku nebo něco a budou chtít taky, sanitka vás sice odveze do nemocnice, odveze, budou chtít poplatek na vás. No v nemocnici, zaplatíte třeba já nevím, 30, 35 korun poplatek a když na to nemáte, tak já nevím z čeho to zaplatíte. Voni vás nevyšetřej, to samý je u doktora. Když nemáte na poplatek nevyšetřej.

HELENA Ani nebudu brát protézu vůbec, to už vydržím a teď včera hlásili v rádiu včera, včera hlásili, že hodně lidí bude bez zubů, že prej dali nový poplatky na zubaři dali nový poplatky blomba bude stát 400, blomba 400, vytržený zub 90 a oprava zubu jo ošetření zubu oprava taky bude stát asi stovku dvě stovky. Takže kdo na to nebude mít na ty poplatky, tak bude bez zubů. To včera hlásili, to prej nevíte se, když bude hodně lidí bez zubů. Nebudou mít na poplatky, no tak nebudu aspoň sama. Že jo. Nebudu aspoň sama jediná, kdo bude bez zubů. Že se setkám se s lidma, budou to samý co já, taky bez zubů. No.

Dcera Dej mi jeden lístek.

ONDRA No ten potřebuju na chleba na večer na jídlo dyť mám posledních 60 korun.

Dcera Posledních..?

ONDRA No!!! To snad není možný tohleto!

Manželka ONDRY Proč tak řveš?

ONDRA No protože...

Dcera No tak mi nemůže dát 30 korun?

ONDRA Nóoo budu ti dávat hnedle ty si princezna.

Dcera No to víš že jo (smích).

ONDRA Když nemáš kam jít, ted'ka finance na to nemáš, aby si se mohl někde zajistit a bez peněz jak se řekne, když je nemáš, nemusíš rozumíš, i bez peněz se nějak dá to, ale když už je pak úplně nemáš, tak taky žít nemůžeš. Protože si nemůžeš nic koupit jo, nezaplatíš to, co máš jo.

ONDRA Já radši do toho Litvínova ani radši nejezdím, protože když nemusím no. Já tam jezdím fakt skutečně, když jo, musím. Když tam musím vodnést papíry, že když je tam nedám, tak mi nic nedají žejo. Tak musím do toho Litvínova se nějak dostat. No. Jako se mi stalo předevěčirem, bylo nás my sme jeli čtyřý jo. Tři holky, já. Dcera dvě holky, já a manželka, tak si to spočítáš, tak já nevím, já dam za jednu jízdu tam a zpátky, mě to vyjde na stopadesát korun. Skoro. Tak říkám radši jdeme, projdeme se. Tak to vememe tady vocad' zadem třeba do Litvínova.

Ale už se tře už sem ušetřil těch stopadesát, protože kouříme, tak sem třeba na jedny cigarety jo. No a tak žejo. Tak když budu mít třeba dvě stovky poslední, tak si nedovolím ject autobusem přeci (...) No to je volovina žejo, to si nedáš ani limonádu ve městě nebo já nevím. Tak říkám, projdeme se tam i zpátky, neudělá nám to nic. Koupil jsem si teda cigarety, koupil jsem si něco něco do ruky tam žejo. A rozhodli jsme se jít pěšky A taky bysme se mohli nacpat do autobusu.

3.3.2.2. ZVÝŠENÁ SOCIÁLNÍ KONTROLA

Druhou kategorií je **zvýšená sociální kontrola**. Ta se projevuje mobilní policejní služebnou, kontrolami sociální péče, instalováním kamer, namátkovými kontrolami totožnosti. Tyto prvky vytvářejí dojem, že obyvatelé lokality jsou nebezpeční a je třeba se před nimi mít na pozoru, dbát na pořádek a monitorovat jejich činnost. Na druhou stranu je třeba přiznat, že řada respondentů represivní opatření oceňuje, protože se jimi cítí být chráněni.

HELENA Každou chvilku jezděj policajti nahorů, dolů, nahorů dolů. Ty policajti taky z toho musej bejt blázni už. Protože lidi pořád si stěžujou, volají policajti žejo, a policajti jdou třeba tři auta najednou. To, tam do toho baráku vedle nebo dole do baráku nebo nahoru do baráku, žejo. Tady voni tady každou chvilku tady lítaj policajti.

MILENA Tady udělali ty radikálové opravdu, jak říkaj voni. Pořádek. Ale jenom tak nějak s tím pohledem jo. Ted' tady jsou ty policajti, tak ty to trochu hlídaj. Jo. Opravdu to hlídaj, tam nahoře u mě v Běčku, tam maj na Céčku nad tom paneláku i kameru. I na Běčku na tom spodním, opravdu jsou tady každéj den. Nejsou jako kdykoliv něco potřebuju nebo to, bez problémů, kluci to vyříděj, maj tam i počítač v tom autě jo.

Franta popisuje svůj konflikt s cikánským městským policistou (městské policii v jiné části rozhovoru přirovnává k pomocné službě VB):

FRANTA Od státu nic neberu jo. Já jsem to tam nenatahal. Jsem mu pomáhal jenom šrot vyndávat jo. A vy mi dáte pět set. „Jooo to se nedá nic dělat, to ste mu neměl pomáhat“. Prej kamera vás viděla. A co je to za spravedlnost tohle? Kdyby mi dal tak dvě stě ještě jo, ale von vám dá pět set. A já jsem právě přemejšlel, jestli nemám jít za náčelníkem a říct mu to, ale na tom kupónu je z druhý strany napsáno: prej proti tomu není odvolání, což je blbost. Hele trestný čin, když někdo provede, tak ho můžeš odvolat. Když tě soudce, jak se to říká odsoudí, tak máš právo u (???) A voni nějakéj kupón nemáš právo se odvolat, co je to za blbost, to nepochopim. To mi bude muset někdo vysvětlit.

3.3.2.3. ODMÍTNUTÍ NA TRHU PRÁCE

Třetí subkategoríí je pak **odmítnutí na trhu práce**. Ta souvisí s nízkou úrovní dosaženého vzdělání, s kvalifikací, případně s věkem respondentů (ať je již příliš malý nebo příliš velký). Obsahuje v sobě zkušenosti s tím, že schopnosti respondentů nejsou potřebné a není o ně zájem. Respondenti často formulují zájem o práci za rozumných podmínek (což je například pro Ondru 10 tisíc korun čistého), ale nikde je nechtějí. Zvláště v dnešní době krize cítí, že jsou na tom ještě hůř, ale

část z nich je nezaměstnaná dlouhodobě po mnoho let. Přesto, že jsou sami dlouhodobě nezaměstnaní, vyjadřují rozčarování nad tím, že mladí dnes nejsou ochotní pracovat, přitom jsou plní síly a raději berou sociální dávky, to je často rozčiluje.

Tato forma odmítnutí pochopitelně může mít i složku, která se odvíjí z etnických důvodů, nicméně tu jsem zahrnul do Institucionální šikany (viz výše).

ONDRA *No ale vidíš teď kon, člověk, já bych šel taky do práce, nejsem proti práci. I když mam jako každej rodinu nebo to, mě to nevadí. (...) Mě nikdo nevěme!*

ONDRA *No ne, je nezaměstnanost tady u nás velká, tady na Mostecku je to hrozný. A kde máme, kde nejsme vyučený, nemáme žádnou tu tak nikdo nás nechce žejto. A Romové už vůbec nechtěj do práce. Takže žijeme z dávek ze sociálních a tak že jo.*

ZDENA *No my co jako jsme starší, dobře tak nás nechtěj. Ale i 51 let byli lidi, který dělali, uklízeli třeba někde, ty kanceláře nebo tohle. Ale tyhle ty mladý? Kluk se bude příkladně učit, dva roky tři roky, pak bude chtít práce a práce nebude. A k čemu? Výuční list? To si může jedine pověsit na zeď a přemejšlet kolik peněz do toho dal. No.*

HONZA *No jako je to vždycky lepší, když máte školu žejto, to vám řekne každej, ale někdy to tak vůbec nefunguje. Třeba na nějaký škole se vyučíte, dám příklad třeba průmyslová a budete třeba ten dopravák nebo jak se tomu říká. A co z toho když vás nikam nevezmou? Nebudete mít štěstí na práci a třeba někdo bude zedník a bude si už pracovat třeba já nevim, deset let. Když bude mít štěstí. Teďka prej zedníci se hodně chytaj. Sem slyšel. No a pro Romy je to vždycky těžší si najít práci. Je to těžší v tom, že některý Romové je pravda, že třeba nejsou pracovitý žejto, tak ho tam ani nevěmou, protože vidí v něm, že nebudou chodit do práce. A některý chtěj jít pracovat, ale nemaj štěstí, jenom proto, že jsou Romové.*

3.3.3. POCHOD DĚLNICKÉ STRANY

Samostatnou kategorií tvoří **pochod Dělnické strany**. Pochod Dělnické strany je možné zařadit i do příčin odmítnutí (viz verze Mileny), ale i do důsledků, protože mohl reagovat na ty strategie respondentů, které porušují normy. Nicméně pro životy respondentů byl zásadní především jako masivně artikulované odmítnutí celé skupiny obyvatel, které nemohl žádný respondent ignorovat (pro doplnění plasticity obrazu ještě dodám, že podle osobního rozhovoru s jedním účastníkem pochodu Dělnické strany bylo v průvodu i několik Cikánů). Akce s mohutným policejním dohledem a zakončená zásahem proti demonstrantům byla navíc doprovázena projevy sympatií od části místních obyvatel.

Becker (1967: 30) uvádí, že veřejné označení za devianta – a jsem toho názoru, že pochod Dělnické strany byl právě takovým označím – drasticky proměňuje sebepojetí jednotlivce. Tímto směrem ukazují rozhovory s Milenou a její neterí, které shodně mluví o tom, že do osudného pochodu problémy s diskriminací neměly. Od té doby již projevy nálepky cítí velmi výrazně. Domnívám se, že je možné vysvětlení, že tato zkušenost zvýšila jejich citlivost vůči projevům nedůvěry a odmítání. Kromě toho, že takové veřejné označení vede k proměně sebepojetí, má ještě další efekt: porušování norem nemůže být ignorováno, pokud je veřejné (Becker 1967: 122). Od doby pochodu se tak zvedla vlna zájmu o problémy Janova, jak ostatně dokazuje i tato práce, která by pravděpodobně bez impulzu pochodu Dělnické strany nevznikla.

U respondentů pochod Dělnické strany vyvolal různé reakce. Přestože jsou „radikálové“ případně „skini“ a pochod jako takový většinou odsuzováni, některými je této události přiznáván jistý pozitivní aspekt a Helenou jsou dokonce „skini“ v jeden moment hodnoceni kladně. Většinou je pochod hodnocen kladně v tom smyslu, že od té doby se začali „nepřízřusobiví“ stěhovat pryč a tím se situace v lokalitě poněkud zklidnila. Zároveň byly posíleny policejní hlídky a nainstalovány kamery, což část respondentů taky oceňuje. Na druhou stranu respondenti cítí, že byl namířen

mimojiné i vůči nim a proti takové praxi se ohrazují a považují ji za neoprávněnou. Zároveň považují „radikály“ za lidi, kterým je zcela lhostejná osobní biografie člověka, ale budou páchat násilí jen pro barvu pleti, někteří respondenti jsou dokonce toho názoru, že budou bít naprosto kohokoliv.

Všimněme si dvou rozporných náhledů na „radikály“ ve výpovědi Heleny:

HELENA No ale ty skíni, to je dobrý, že jsou tady. To je dobrý, teda my se taky bojíme, my se taky bojíme, my taky máme strach, protože voni to berou všechno do jednoho pytle. Že tamty dělaj bordel, některý dělaj bordel, některý jo. No a to pak vodnášíme pak všechny. Pak to vodnášíme všechny. Já se jich taky bojím, abych vám řekla pravdu, já se jich taky bojím. Těch skínů, já mám taky strach. I když třeba nechodím nikam, jsem doma většinou, i ty děti že jo. Ale bála bych se taky. (...)

HELENA Není to dobrý jako. Není, protože to pak berou všechny do jednoho, protože když radikálové když přijdou, tak voni nekoukaj, jestli je to bar-bar-barva pleti, na to nekoukaj jo? Jestli je to taková nebo taková jo, nekoukaj, když už maj někoho zmlátit, tak zmlátěj všechny, voni na to nekoukaj. Jestli je vinnej tam ten nebo ten. Jemu to je jedno. Prostě kdo jim přijde, kdo jim přijde do cesty, tak to prostě řežou.

MILENA No já jsem se nebála, to jako to ne. Bála jsem se spíš o děti. Holka byla doma, tak ta nesměla ven. Přitom když jí uvidí (...) tak ta řekne to není moje dcera jo, ta po mě nemá vůbec nic. Ale kluk tam jsem se bála.

Neteř Já to měla tady přímo před barákem.

MILENA Tady byly no. Před balkónem.

Neteř Před balkónem. Děti strach měly. No bylo hrůza a ty lidi znam jak nadávali. Prostě co stáli na druhý straně jak nadávali.

MILENA Známe jednoho, ten XY přijel ne tím červeným autem. To je Čech, ten zná tady všechny ty romský kluci. Přijel autem tady na parkoviště, než došel k nám sem, k tomu balkonu, tak měl rozbitý okno od Čechů. Tady z baráku to někdo hodil, že si nes vlajku aniž by jí rozdělal, měl jí zvohejbanou, měl jí v podpaží a než došel sem přest tu ulici, přes tu silnici, tak vlastně mu rozbili auto.

Tazatel A co měl za vlajku?

MILENA Já nevím, nevím dodnes. Nevím, on jí nestačil ani rozbalit.

Tazatel A proč, teďka nerozumím tomu proč mu to rozbili.

MILENA Protože von šel k nám tady, my jsme byli na balkóně vid'. (...) A tady bylo plno policajtů, reportéři tady byli jo a von přecházel vlastně přes tu silnici k nám jako sem. No a někdo z balkónu mu rozbil voko u toho auta. Takovymhle šutrem vid'. Von se votočil taková rána. Prostě mu to někdo rozbil no. Nevíme dodnes, kdo to byl. Ale byl tady do večera vid'. Nevodešel.

Tazatel A co si jako myslíš ty, co voni jako sledovali?

ŠÁRKA To já nevím.

Matka To my právě nevíme proč. Fakticky nevíme proč, jak...

ŠÁRKA To jako proč to dělaj.

Matka To já nevím proč zrovna.

Tazatel Nebo co si jako o nich myslíš?

ŠÁRKA Já? Že to jsou zvířata. Já nevím tak, asi nejsou normální, když to dělaj tady to, z ničeho nic. Jako že chtěj být středem pozornosti nebo chtěj být jenom aby byli jenom bílý a Cigáni ne nebo já nevím.

Matka To se nedělá je tady rasismus, ne že ne, nebudu to, je tady. Ale lidi jsou rádi, že nás takhle utiskujou, jsou rádi. To víte že jo.

Tazatel Proč myslíte?

Matka To víte, že jo. Kdyby ne, tak tohle tady nenechaj dělat. Aby tady lítali na nás.

ŠÁRKA Tady byli skíni a voni jim z voka podávali pátky. Ještě jim pomáhali! Do auta je brali.

Matka Prej dejte jim, dejte jim těm černejm hubům!

ŠÁRKA Voni se jako policajti kontrolovali jako auta, no a voni je brali do aut, jako že se nic neděje. Normálně.

3.4. PŘÍČINY

Pro příčiny odmítnutí jsem vytvořil dvě hlavní kategorie. První je **Udělení nálepky**: moje hypotéza je, že Cikánům v Janově je udělena nálepka deviantní populace, proto jsem se snažil najít její projevy v analyzovaných sebereprezentacích respondentů. Druhou kategorii jsem pojmenoval **Chudoba** a zpracovává reflexe respondentů, které odkazují na příčiny jejich neutěšeného materiálního stavu.

3.4.1. UDĚLENÍ NÁLEPKY

Úspěšné udělení nálepky má tu vlastnost, že odkazuje na zařazení respondentů do skupiny a zacházení s jedinci nikoliv jako s unikátními lidskými bytostmi, ale jako s příslušníky skupiny, jejíž členové jsou specifičtí jistými vlastnostmi. Nejvýraznějším veřejným označením za deviantní populaci byl pochod Dělnické strany na podzim roku 2008. Becker (1967: 33) mluví o tom, že některé nálepky mají moc produkovat deviace: Domnívám se, že vzhledem k odmítání na trhu práce, spojenému s chudobou a odmítnutím přístupu ke komfortu moderní společnosti, je přesně toto druh nálepky, který uvedenou moc má. V prezentacích jsem našel několik pojmů, které udělení nálepky umožňují.

3.4.1.1. BARVA PLETI

Respondenti si uvědomují, že pro své fyzické rysy jsou poměrně snadno identifikovatelní coby „Cigáni“, což proces udělování nálepky značně zjednodušuje. Vrátime-li se k Beckerově typologii deviantů (Becker 1967: 20), tak respondenti jako označení za devianty mohou být buď falešně obvinění nebo „jasní devianti“.

ŠÁRKA Ale třeba ani toho člověka neznaj, takže jako já nechápu jako proč? Že jako by mu ublížil nebo takhle něco vůbec ty lidi neznaj no. (...) Prostě, že jsou černý tak je nemaj rádi no. Tak já to nechápu.

Matka Já kdybych byla žlutá, tak mě taky nebudou mít rádi.

Tazatel Jako Vietnamce?

Matka To samý! To víte žejo. Když jsou žlutý, vy ste černej, tak já nevím. neznama osoba voni chtěj akorát bílou rasu.

ŠÁRKA (smích)

Neznámá osoba No jooo!

Matka Dyť má pravdu!

Neznámá osoba Voni chtěj akorát vyhladit Cigáni, aby bíla byla rasa ne? Na světě?

3.4.1.2. ANONYMITA

Proces udělení nálepky značně usnadňuje **anonymita**. Neznalost osobních historií respondentů umožňuje jejich nálepkování a zařazení do skupiny s těmi, kteří překračují společenské normy.

ZDENA Nemam, jako který mě znaj s nima problémy nemam. Ale ty co neznam. Tak to jsou takový no. Seš černej di do pytle no.

Neteř Tam už ne no, tady ty co s tima tady já bydlím, tak ty jsou jiřetínský. Ty mě vlastně viděli.

MILENA Růst jako...

Neteř Růst. Ty nás znaj ty prostě to, můj táta třeba tady bydlí, ty spolu vyrůstali, jedli z jednoho hrnce třeba. Ty už znaj tady ty jako lidi. Sme jako neměla nikdy problém, ale jako už takový ty cizí. No.

3.4.1.3. PAUŠALIZACE

Paušalizací nazývám proces, kdy jsou nějakému jedinci přiřčtány nějaké vlastnosti pro příslušnost k určité skupině. V podstatě tento pojem odkazuje na aktivní část procesu nálepkování: proces, kdy si spojujeme jedincovu identitu s nálepkou. Většina z respondentů vnímá jako příkoří to, že jejich individuální skutky a konkrétní biografie nemají vliv na to, jak je s nimi zacházeno. Díky paušalizaci jsou automaticky řazeni mezi ty, kteří dělají problémy.

***HONZA** Když to tak vezu žejo. Že jako sice Romové, ty neměl rád nikdo. Ale já nevím. Já bych řekl, že tady v Janově je to tak, že prostě bílý nemá rádi už od začátku jim třeba nemusí ani poznat toho člověka, a vidí že je Rom a už ho prostě k němu vidí nějakýho nějaký zlo v něm vidí no. Jako prostě něco takovýho, že už maj k němu odpor.*

***ZDENA** Pak jsem měla takovej případ, že mi doslova řek, že má zkušenosti s Cikánama, kdyby mi řek jo měl jsem zaměstnaný vaše lidi, nemám dobrou zkušenost s nima, mladá pani nezlobte se. Je to něco jinýho, ale ne takhle. To že dvacet jich udělá zle, tak deset jich má trpět za těch dvacet? To ne. To ne teda. To ne.*

***MILENA** Tak ted' už je to takový, vy tady nemáte co dělat, protože polovičku z toho Janova vyházeli, ale to už nekoukaj na to, že to byli neplatiči jo. Nepřízpůsobivý lidi, který nepouštěli děti do školy a prostě využívali ty sociálky na to aby utráceli za blbosti. Jo? Řeknu to tak, jak to je. Automaty, chlast, oblečení. A za tejden neměli co dát do pusy ani těm dětem. Tak tím pádem nechodili ani do tý školy, neměli ani na svačiny žejo. No a nebo na ty sešity nebo já nevím, ale nejsou všichni stejný. Ale voni nás hážou do jednoho pytle.*

***MILENA** Řikam nejsme všichni stejný ani u nás ani u vás. Jo ale to mě štve, že u vás tak nedávaj do jednoho pytle. Já tady znam Áčka, vona má postiženýho toho kluka, toho znam jako malinkýho z osady, von jim vypad z okna. Prostě zblbnul, už ho nedali dohromady. To je taková špína, ještě i tady v Áčkách jo. Starej nábytek, vona de ušuntělá, bezzubá, vošklivá pani je to, my si tykáme s tou XXX se jmenuje YYY jo. Ale vona je to bílá pani a já pujdu za ní, ale Vietnamci pujdou za mnou a Češi hlídaj a jí nepohlídaj. Jo? Takhle to řeknu.*

3.4.1.4. DEVIANTNÍ CHOVÁNÍ

Součástí procesu, které umožňuje (či usnadňuje) udělení nálepky je **deviantní** (společenské normy překračující) **chování**. Respondenti převážně artikulovali vnímané deviantní chování jako neschopnost se chovat, dělání bordelů („virválů“), občasné rvačky a ničení věcí. Jako další zmiňované deviantní aktivity zmiňují jednak využívání nevýhodných půjček, užívání alkoholu a hraní na automatech.

Respondenty je často prezentováno, že příčiny chudoby nepřizpůsobivých není samotný materiální nedostatek, ale to, že sociální dávky bleskově mizí v útrokách hracích automatů a nezřízeného užívání alkoholu. Další složkou je ovšem i okázalá spotřeba, kdy si jednotlivci v dobách dočasného dostatku (způsobeného buď štědrými sociálními dávkami, půjčkou nebo nepoctivou aktivitou) dopřávají zvýšené spotřeby, místo toho, aby si vytvářeli rezervy pro případ nouze (představíme-li si ovšem pohled aktérů samotných, tak se tato taktika nejví až tak iracionálně: nouze přijde prakticky jistě, situace dostatku se již opakovat nemusí). Tato část obyvatel, ať již jsou označováni jako nepřizpůsobiví, přistěhovalci nebo prostě Romové či Cigáni, může podle velké části respondentů za špatný obraz, který se pak dotýká všech.

***MILENA** Tak si vezte voni měli ze sociálky jenom z polikliniky přídavky přes 20 tisíc, ted' dole brali na živobytí. Von si šel koupit auto, (...) to se rozbilo, von ho vodstavil, šel si koupit druhej měsíc další auto. A dneska jsou? Bezdomovci? (...) A dostali ten byt udělanej prostě, akorátže voni ho tak zdevastovali jo, že tam nebude ani krysa ne. I tý by se to tam nelíbilo, prostě to je hrozný.*

***HELENA** Tomu se říká verbež. Veškerou verbež pustil. Ať je to slovenskej nebo rumunskej nebo já nevím, tady jsou všechno, tady jsou Rumuni, tady jsou Slováci, tady jsou Maďaři jo, tady jsou všechno je tady prej v tom Janově,*

některý už utekli. Do Anglie, do Kanady, ale pořád jsou tady ty nejhorší. Ty jsou ještě pořád tady, tady jsou. Tady v Janově. Tady dělaj virvály dělají, výtržnictví.

Tazatel A kde jsou ty nejhorší?

HELENA Jsou. Tady. Ty se neukážou, ty se neukážou. Jsou tady hodně, ale my je neznáme jménem, protože jsou to přistěhovalci, některý přijeli ze Slovenska, některý jsou tady z Rumunska, z Maďarsky jsou tady. Voni jsou různý bydlej na hoře Luční, jak je les, někteří jsou třeba v Zátíši dole, některý jsou tady okolo nás, tady jsou některý okolo nás třeba, tady jsou některý okolo nás.

MILENA A z Ústí jsou tady lidi. Voni řeknou: vy pořád se vymlouváte na ty nový, co jsou tady, ale je fakt, že ty nový jsou nepřizpůsobivý, řeknu to tak jak to je. Tam jde dvojice, já jsem kolikrát šla na vokno se sousedko jsme koukali nebo jsme drbali na schodech jo. A voni si vzali deku, voni si představují, že jsou někde na Slovensku nebo kde. Na Slovensku jsem to viděl i včera v televizi, von si tam koupí pivo, je do půltěla nahej, v trenýrkách, čer to vem je teplo, ale proč zrovna u silnice, u chodníku, kde je hromada lidí, kde přijíždí autobusy, auta jezděj a von tam sedí já nevim s pěti se šesti dětma a teď tam dělaj rachot.

HONZA Problém? No tak to jsou ty nepřizpůsobivý občani žejo. (...) Hluk nepořádek, přesně. Fyzicky teďka moc ne, že by se jako prali nebo tady to. Ale prostě dělaj bordel no, pořád ničeť to tady. A... No tak asi tady ty tři věci, co mi vadí na nich. Hluk no bordel, nepořádek.

Tazatel Takže vám to nepřijde nespravedlivý, že vás zavřeli za to, že jste nechodila do práce?

HELENA Ne ne, to udělali dobře. To bylo všecko levný. Levný všecko, bylo to dobrý. A v dnešní době je to sice dražší, ale voni se flákaj. Flákaj se některý, fakt opravdu. Berou podporu, berou od sociálky, příspěvky berou jo, sociálka jim. Romové hlavně Romové, platí jim nájem, oni si svoje peníze co berou na ty děti jo, oni sice mají třeba já nevim 5, 6 dětí některý Romové žejo, možná i víc některý, voni si prostě berou peníze. Na ty děti, berou si přídatky, státní podpory berou a třeba jim ještě sociálka platí nájem. Jo, takže voni to maj dobrý, prostě to co sociálka jim platí, voni si to svoje dávají stranou, ušetřej svoje, peníze, co berou na děti si ušetřej, dávaj stranou a to, co sociálka dá na ten nájem, tak voni se nemusej starat o nic. Ani vo nájem, ani vo elektriku ani vo plyn. Vo nic, protože sociálka jim to všecko zaplatí. A voni akorát, ty peníze co voni maj plati ten nájem, elektriku a plyn. Maji maji stranou ty peníze, jo oni si ušetřej, ušetřej a choděj hrát automaty. Prohrajou to v automatech, víte jaký automaty, na ty hry, co jsou. (...) No a nebo to chlastaj prochlastaj, některý chlapi chlastaj, tak to prochlastaj.

Šárka v jedné chvíli hovoří o tom, že má švagrovou Češku, která už je ale přizpůsobená. Vzhledem k tomu, že nepřizpůsobenost je vlastnost, která je většinou připisovaná Cikánům, tak mě její aplikace na bílou Češku poměrně zaujala.

ŠÁRKA No tak jako mam takovou švagrovou Češku, ale vona už je taková přizpůsobená no. Že už je jako Cigánka.

Tazatel A co to znamená „bejt přizpůsobená“?

ŠÁRKA Jako, už má takový chování, tak jako my. (...) Jako nějak něco i pochytla jak se mluví cigánsky nebo takhle.

3.4.1.5. POLITICI A FIRMY

Další příčinu problémů vidí respondenti v aktivitách politiků. Ty obviňují nejen z toho, že umožnili pochod Dělnické strany, ale také v nich vidí příčinu samotné nepříznivé situace, kdy byl rozprodán bytový fond nezodpovědně podnikajícím firmám, které díky uplatňování svého investičního záměru do lokality přivedli velké množství cizorodých obyvatel.

Zároveň dle respondentů je finanční zájem majitelů firem někde jinde než přímo v bytech v Janově, tudíž je neutěšená situace nechává klidnými. Ondra platí za 3+1 v „nejhorší“ lokalitě nájem (zřejmě včetně poplatků) 10 500 měsíčně, což v místě, kde se dá obdobný byt koupit i za 120 000 je poměrně slušné zhodnocení investice.

MILENA To jako měli udělat úplně jinak, když chtěli jo, to měli jít na starostu na Kliku. Ten sem nacpal ty lidi a teď je na internetu, že je bude vracet do těch bytů. Zaplatěj si tři nájem akontaci a můžou do toho bytu a to jsou ty neplatíče jo.

HELENA Ten, ten ten z bytáku jak je, já nevím z Litvínova nebo odkad' je, ten co je sem pustil, ten starosta nějakej, to je cvok, to musel bejt nějakej blázen, von sem pustil hodně Romů sem do Janova. On neměl je pouštět, voni ty lidi přišli k němu, jestli nemá byty byty. A von neměl něco jinýho (...) já vás sem pustim všechny. Veškerou tu pustil ve-ve- jak se řekne verbež.

Tazatel A co se týče místních politiků litvínovskejch?

Syn No tak ty jsou teda to na nic docela, hlavně ten starosta jak jsem povolil ten

HELENA Jo jak sem pustil ty skíni!!! (...) Starosta Litvínova, nono, ten za to může! Ten je sem pustil!

Syn Tam po něm házeli cihly, že je sem pustil.

HELENA Ten za to může, ten je sem pustil. No no no. Na něj nadávaj všichni, už tam není ani von už tam není. (...)

Neteř Hodně to se zničilo se, ještě předtím než Litvínov začali čistit.

Tazatel Začali čistit Litvínov?

Neteř Litvínov, ee u hokeje. Pamatuješ že zimní hokej, že tady na Osadě. Ta ulice jak má teď Hlinka, co koupil.

MILENA To je ta Krušnohorská.

Neteř To je ta Krušnohorská, tam bydleli hodně Cigánů.

MILENA To je všechno čistý.

Neteř To všechno začali tady stěhovat.

MILENA Všechno do Janova.

Neteř A to už byl potom problém tady.

MILENA (...). Dneska to třeba vědí jo, ale to už jim nikdo nepujde, voni si to vyčistili a vlastně si ty byty opravili a pronajímaj je. A dosti drazo.

FRANTA Tady je nějakej boháč, tady koupil byty, levně je prodával vid', levně nebo na splátky. No. Za padesát tisíc, za šedesát, za sedmdesát, přitom všude dneska byty normálně neseženeš za míň než dvě stě. No. No a to víš ty lidi to většinou neplatili ty nájmy vid', tady bylo psáno v mosteckých novinách 70 rodin neplatí nájem, a polovička, zhruba polovička už je pryč. Něco je na ubytovnách, něco je v Anglii.

3.4.1.6. RADIKÁLOVÉ

Milena dává nálepkování do její biografie do vztahu vstup s **pochodem Dělnické strany**. Podobný názor prezentuje nepřímo i Helena, i když jako viníky označuje Cikány. Radikály vnímají respondenti jako rasisty.

MILENA No tím, že prostě ty radikálové jim dali zbraň do ruky. Doslova zbraň tím, že voni to co dřívě bylo normální, že jsme se zdravili, normálně jsme se bavili, jo. Tak teď už je to takový, vy tady nemáte co dělat, protože polovičku z toho Janova vyházeli, ale to už nekoukej na to, že to byli neplatiči jo.

3.4.2. CHUDOBA

Chudoba představuje další skupinu příčin odmítnutí. Zamezuje respondentům realizovat jejich potřeby a díky jejich nedostatku peněz je činí odmítanými v tržní interakci. Příčiny, kterými si vysvětlují svůj neutěšený materiální stav vysvětlují v této části.

3.4.2.1. ZMĚNA REŽIMU

První kategorii jsem vytvořil z velmi často tematizovaného jevu, kterým je **Změna režimu**. Ta s sebou totiž přinesla nejen možnost cestovat po světě, ale především zdražení a zpoplatnění prakticky všeho, zároveň s krachy podniků a následnými ztrátami zaměstnání. Někteří respondenti od té doby také pocítili rasismus, který do té doby neregistrovali. Pocit rozčarování z dnešních poměrů a neschopnosti sehnat práci (což zřejmě cítí jako výtku vůči sobě samým, protože se k tomuto tématu dostávali často sami a spontánně) komentovali řečnickými otázkami po tom, že proč dřívě práce bylo plno, zatímco dnes je nikde nechtějí. Aktivita dnešních politiků (někdy se zdá,

že když se respondenti vyjadřují o politicích, mají na mysli spíše politicko-ekonomický systém, který reprezentují) také směřuje ke zdražování a úbytku dostupné práce, což by tedy v tom případě mělo být kompenzováno zvýšením sociálních dávek. Ondra se vyjádřil v tom smyslu, že to ale taky nejde, protože stát je hodně zadlužený.

To, že za minulého byla zajištěna práce a uspokojeny základní životní potřeby, přebíjelo i zkušenost Heleny, která byla uvězněna za to, že nechodila do práce. Tuto praxi naopak akcentovala jako pozitivní a ocenila by, kdyby byla opět zavedena. Sice sama práci nemá, takže by se tím uvrhovala do rizika trestního postihu, ale v jejích očích by toto opatření bylo spojené i se zajištěním práce. Respondentům změna režimu v jejich očích přinesla do života především chudobu a symbolické vyloučení a vytvořila okruh možností, které jim nepřipadají podstatné. Honza (paradoxně ten, který minulý režim nezažil) na Heleniny výroky o tom, že bude volit komunisty mávl rukou a bylo vidět, že s tím nesouhlasí.

Franta se vyjadřoval v tom smyslu, že příčiny dnešního stavu je nerespektování pouze deklarované rovnosti práv za minulého režimu, což se projevovalo ve ztíženém přístupu ke vzdělání a práci.

ONDRA Ale divný tak za komunisty člověče byla práce plno. Kam si šel, to jako problémy já sem třeba, já jako malej kluk sem problémy neměl. (...) Tenkrát, když si jako nedělal tři měsíce, že si víš měl razítko v občance a bylo jako vidět, že tři měsíce mezi tím neděláš, no tak tě mohli zavřít za to! (...) A dneska to neexistuje, dneska nebudeš dělat (...) Dneska jim za to ještě daj peníze, že jsou doma.

HELENA Tak já jsem hodila komunisti, protože když byli komunisti, tak byl pokoj. Tady byl klid. Svatej klid, sice je pravda že zavírali, třeba, že někdo chodil dělat do práce, kvůli práci zavírali. Ale to ještě čert vem, to by nevadilo, ale bylo to dobrý. Nebylo to drahý všechno jako teď. Chleba stál já nevím tři koruny, oplatka dvě koruny, nájem se platil za pakatel, nájem stál možná tak já nevím tři tisíce, čtyři tisíce možná. A dneska za nájem dám osm tisíc. Bylo to lepší, o hodně lepší, nebylo to tak drahý. Ale dneska je zase ta svoboda. Čili každej může do ciziny. Tam můžou, tam můžou. Všude! Až na to, že ty skíni no. A to právě. A ty a ty Romové. Dělej bordel, že člověk se bojí jít ven. Člověk se bojí venku, já se taky bojím.

HELENA Politici jako. No já nevím, většinou dělaj to, že to všechno zdražujou, že jo. Zdražujou všechno, voni teďka mají dohadu, jestli mají dávat ty důchody. Jestli mají přidat na těch důchodech, voni maj dělat, voni maj dělat třináctej plat jako důchod, to by jako udělali dobře těm důchodcům. Protože peníze je potřeba, že jo je potřeba. Voni zdražujou, nájem zdražili. No teď plyn, elektrika se sice nezdražila, ale pochybuju, co když se zvedne žejo?

FRANTA Ale to je hele sám ministr dnešní ministr vnitra náčelník policie, prohlásil, (...) že za to si může ještě vláda za komunistů. No že neměli Romové prostě stejný práva, i když měli práva jako zákonem, ale byly obcházeny (...) Byly obcházeny a nedávaly jim prostě takový práva, přes práci přes vzdělání vid', tak to má vliv.

3.4.2.2. LOKALITA S VYSOKOU NEZAMĚSTNANOSTÍ

Sever Čech patří dlouhodobě k lokalitám postiženým vysokou nezaměstnaností. Nižší příležitost sehnat práci pochopitelně má vliv na materiální situaci respondentů. Oni sami situaci reflektují a konstatují, že sehnat práci je problém, který o to palčivější díky celosvětové finanční krizi. Říkají, že problémy najít práci mají i Češi, natož oni. Většina z nich jedinou možnost, jak sehnat práci vidí v síti známých nebo práci na černo.

FRANTA No tak práci těžko seženou, když tady sami český lidi těžko, že je ta krize vid'. A pokud najdou práci, tak většinou dělaj na černo.

ONDRA No ne, je nezaměstnanost tady u nás velká, tady na Mostecku je to hrozný. A kde máme, kde nejsme vyučený, nemáme žádnou tu tak nikdo nás nechce žejo. A Romové už vůbec nechťej do práce. Takže žijeme z dávek ze sociálních a tak že jo.

ZDENA *Jestli se to nezmění, tak k čemu ty děti rostou? Práce nebude. Vyučený nebudou a když budou, tak práci neseženou. K čemu jako? K čemu ta budoucnost jde?*

Tazatel *Takže ani vyučený nedostává práci?*

ZDENA *Ne. Málokterej, to už musí mít hodně a hodně známý. Že přes ty známý. Jinak ne.*

3.4.2.3. NEDOSTATEČNÉ VZDĚLÁNÍ

Respondenti také vnáší téma nízkého dosaženého vzdělání jako příčiny chudoby. Někteří uvádí důvody, proč nemohli získat lepší vzdělání: Milena proto, že se musela starat o nemocnou matku, Franta zas trpěl nedoslýchavostí a jeho matka byla negramotná, tudíž šanci na lepší vzdělání neměl. Zdá se, že se nízká priorita vzdělání reprodukuje z generace na generaci. Helena sice chtěla, aby Honza vychodil gymnázium a Honza by jí rád vyhověl, ale v případě problémů byl podle něj jeden z rozhodujících faktů, že ho dál do studia nenutila, to, že si zřejmě uvědomila, že má sama vychozenou pouze zvláštní školu.

Na druhou stranu Honza si myslí, že vzdělání není pro to, jak se kdo na trhu práce uchytí, rozhodující. Sám nedávno musel odejít z gymnázia, protože nezvládal matematiku. Pravděpodobně by opravné zkoušky udělal, ale neměl na to energii - prý ho to příliš zatěžovalo.

Na odlišné vnímání stupňů vzdělání ukazuje i to, že za to „mít vzdělání“ respondenti považují úspěšné absolvování učiliště. Zdá se, že referenční hladinou jakéhosi průměru je absolvování základní školy. Absolvování gymnázia nebo střední školy s maturitou, už je prestižním znakem.

ONDRA *No tak proč bych nešel? Stejně se tady celej den nudim. Tak bych šel taky dělat, jenomže když někam přijdu rozumíš tak voni chtěj výuční list voni chtěj tamto.*

ONDRA *Nic neříkám, některý Romové jsou taky tady (...), že třeba se taky učí jo, maj třeba vysoký školy, ale to je málo, to je hodně málo no a většinou je to tady takový, že nemaj výuční to, no tak nemůže – do práce je nechtěj.*

MILENA *Já nejsem vyučená, protože my sme bylo devět dětí a ta starší odešla a já jsem nastoupila na její místo, abych se postaral o ty mladší a vo mámu, to jsem vám přece vyprávěla. Máma byla hodně nemocná, pak po půlroce na to ochrnula, byla na vozejčku. Sedm let, takže dycky se o ní někdo musel starat.*

HONZA *Že podle mě jako si to myslim, prostě některý lidi nemaj žádný vzdělání nic, ale chytanou se líp jak ty, co maj. Jenom stačí, že maj nějaký lidi, co v tom dělaj. Prostě uměj si to dobře sehnat tu práci a tak...*

HONZA *Tak ještě budete chodit do školy, kde taky nemáte žádný kamarádi a ještě vás serou některý lidi. No učitelé vás tam taky serou. A teďka ste třeba neuspěl na tý průmyslový a vona řekne třeba přineste vysvědčení ze šestý třídy z angličtiny. No to už vidím, že chce abych tam nešel žejo. No tak jsem si říkal, kam mám jít. Mám jít zase na jinou školu, mám dojíždět do Mostu? Když mě to tady vůbec nebaví. Tak tak asi.*

3.5. KONTEXT

V paradigmatickém modelu podle Strausse a Corbinové (1999) jsou kontextem myšleny vlastnosti jevu a jejich umístění na dimenzionálních škálách.

Helena zdůrazňuje strukturální odmítnutí, spojené s chudobou, s poměry ve společnosti, ale nedává ho do souvislosti se svojí osobou. Když ano, tak spíše zdůrazňuje odmítání ze strany Cikánů. Její situace je od některých jiných respondentů komplikovanější tím, že se musela přestěhovat po rodinných problémech z jiného města, takže se v případě problémů nemůže opřít o širší rodinu.

Milena naopak těžce nese odmítání, které zaregistrovala po pochodu Dělnické strany ze svého okolí, ale i od lidí, které do té doby považovala za své blízké. Od sousedů i kamarádek. Říká, že radikálové

prosadili etnickou definici problému, že lidi nezajímá, kdo skutečně dělá problémy, ale fakt, že je Cikán. Neříkají jí to přímo do očí, ale ona to vycítí.

Na druhou stranu všichni respondenti uznávají, že nejsou všichni bílí stejní a že „ti, kteří mají rozum“, jak říká Milena, nebo „nemají nějakou zvlášť špatnou zkušenost“, jak říká Franta, se chovají slušně.

Zdena si zase myslí, že odmítání vůči Cikánům je lokální a s časem se mění. Říká, že procestovala celou Evropu a odstup pro svou národnost cítí vždy, když se přibližuje k severu Čech. Od Prahy na Louny už je to prý horší a horší. Zároveň si myslí, že odmítání nastalo až po převratu.

ZDENA No hodně to vnímám. Protože, když byli, když jsme byli pohromadě. Tak to bylo úplně jiný a když jsme se rozdělili, tak už to začalo hupovat. Že už začli Češi Cikáni nebo tohle nebo to. Zlý začli bejt. A když byli komunisti jako když dokavad' nebyl převrat, tak to šlo. Proč jako? Protože měl každej respekt nějakej. Děti byli jiný. Ted'?

ZDENA Já jsem byla v Německu, po celým Německu. Holandsko. Egypt. Itálie. Španělsko (...) Celou Jugoslávii. Mad'arko. A všude jsou jiný lepší lidi lepší. Jenom přijedeš sem k Praze už. A už jsou lidi zlý.

Nejčastější se zdají být zkušenosti s nedůvěrou v obchodech a opovržlivé pohledy. Zkrátka nevyřčená forma odmítnutí, která je sice identifikována, ale na případný dotaz zamlčována. Můžeme říct, že respondenti se zřejmě nejčastěji stýkají s odmítnutím nízké intenzity.

O poznání konfliktnější situace zmiňují, pokud dojde na nadávky, což si často nenechávají líbit a přichází verbální konflikt, který už obsahuje riziko rozvinutí do fyzického napadení.

Fyzická napadení zmiňovaná respondenty se pohybovala od pár facek až po napadení nožem. Riziko fyzického napadení vnímají jako něco, co se stává, je třeba s ním počítat, ale je v zásadě nahodilé. Honza zmiňoval hospodu, kde se scházejí rasističtí štamgasti a tam je riziko napadení pro Cikána velké. Nicméně tomuto riziku se může vyhnout tak, že tam nebude chodit.

Strukturální odmítnutí je inkorporováno do světa respondentů skrze vědomí své vlastní chudoby. Nabývá tak jakéhosi permanentního charakteru, kdy si uvědomují, že mnohé statky jsou pro ně prostě nepřístupné. Dá se říci, že je občas střídáno situacemi, kdy ho mohou překlenout, ale ty jsou pouze krátkodobé v případě zvýšených příjmů, převážně prostřednictvím půjček.

Odmítnutí na trhu práce vnímají podobně. Práce se dá sehnat těžko a respondenti jsou si vědomi toho, že v případě nějaké pracovní příležitosti je dost pravděpodobné, že budou odmítnuti. Výjimku tvoří Franta, Honza, ale i Šárka. Franta, který se živí sběrem šrotu, plánuje, že se vydá na dráhu zpěváka. Chystá se začít shánět si práci a myslí si, že díky svému přirozenému chování ji nakonec sežene. Nicméně jeho plány jsou pouze ve stádiu představ za posledních minimálně deset let nekorigované konkrétní zkušeností. Honza a Šárka říkají, že nejsou takoví, kteří by zůstali bez práce – na dávkách a představují si, že budou pracovat. Ovšem vzhledem k věku Honzy a starosti o děti u Šárky se také jedná pouze o jejich plány.

3.6. INTERVENUJÍCÍ PODMÍNKY

Nyní přesuneme pozornost k širším strukturálním podmínkám, které problematiku odmítnutí ovlivňují. Podle Strausse a Corbinové (1999) intervenující podmínky jsou široké podmínky, které zahrnují „čas, prostor, kulturu, ekonomický status, stav techniky, zaměstnání, historii, individuální biografii“ (Strauss, Corbinová 1999: 75). Intervenující podmínky ovlivňují strategie jednání a interakce.

3.6.1. STRUKTURA SOCIÁLNÍCH VAZEB

V první řadě patří mezi intervenující podmínky struktura sociálních vazeb. V protikladu k rozšířené představě o „romské komunitě“, která zvláštním způsobem drží pohromadě, je pohled zprostředkovaný výpověďmi respondentů o poznání komplikovanější. Nejenže se zdá těžké mluvit o komunitě, ono se i zdá, že prostředí je roztrženo do různých frakcí a vyplněno atomizovanými jedinci, případně rodinami. Těm, kteří nemají za sebou „rodinu“ a jsou Cikáni, není umožněno ani právo na rozhořčení v případě, že se cítí utlačováni, protože sami nosí nálepku parazitů a utlačovatelů (ve vztahu k těm slušným, přizpůsobivým – nevyřčeně ale bílým).

Struktura sociálních vazeb se v rozhovorech projevovala různými nenávisnými výpověďmi, ale i často i uvědomováním si vlastní zranitelnosti. Hlavní skupina vůči které se respondenti vyjadřovali negativně byli paradoxně „Romové“, případně „nepřizpůsobiví“ či „přistěhovalci“, kde z kontextu většinou nebylo těžké poznat, že mají na mysli Cikány. Způsob jakým si to vysvětlují je rozebírán v pasážích o **Strategie jednání a interakce a Následky**.

Pohled na sociální vazby v Janově, který jsem získal z analýz sebe prezentací respondentů se blíží mnohem více směsi různě velkých a různě se projevujících rodinných struktur, mezirodinných vztahů, osobních přátelství, ale i nenávisli. Jedna rodina si stěžuje na druhou, všichni dohromady si pak stěžují na Cigány či přistěhovalce. Někteří respondenti označují, že je třeba dávat si pozor na konflikt s Cikány, kteří si volají rodinu. Jedná se o solidární rodinné sítě, které jsou mobilizovány v případě konfliktu. Při takovém konfliktu se k nelibosti respondentů neřeší, zda byl jedinec v právu či ne, rodinná síť využívá své moci k tomu, aby prosadila hledisko jejího člena. Zdá se ovšem, že toto rozlišování v místě s tolika lidmi není snadné ani pro ty, kteří tam trvale žijí. I „insider“ potom může nabýt dojmu, že se tak chovají všichni. Několikrát zmiňovanou takovou rodinou byli Vlachovci (či Olaši), kteří ovšem celkově disponovali zvláštními charakteristikami. Dle některých respondentů mají bílou pleť, jsou bohatí a často si přilepšují lichvou. Mají nadání klamat lidi, jsou prý z takového rodu. Franta ale konstatoval, že bohatí ve skutečnosti vůbec nejsou, pouze si na to hrají.

HELENA Ale ty děti, ty děti malinký ty začnou taky. Řvát, nadávat. A děti dětem nemůžete nadávat, když uhodíte děcko, tak přijdou na vás velký dospělý. Že jo, cože si mi zmlátila kluka, co to má znamenat? Co to má znamenat, co ze sebe děláš? Co to je? A už se s váma perou. Jo rozumíte mi, když uhodíte nějaký děcko jejich, romský děcko, tak už na vás přijdou všechny. Sesypou se na vás všechny no a nemáte kam utýct. Protože tady nemam nikoho žejo, tady jsme sami, akorát jenom já a děti, my tady nemáme příbuzný, rodinu žádnou. My máme všechno v XXX, tam mam mámu, sourozenci všechno, že jo v XXX.

FRANTA Nemaj se rádi ty... Jako myslíte v Janově nebo? Já vim, že se nemaj rádi janovský a chánovský Cigáni. Ale jinak v Janově se nemaj rádi plno Cigánů, to kdybych vám měl říkat, tak to bude na dlouho. (...) Potom třeba rodiny jsou tady X-ovci, takový to jsou přezdívký takový a ty tady nikdo nemá rád, protože ví, že si volaj hodně rodinu, když se děje nějaký problém když jsou nebo tak. Lichváři se některý nemaj rádi, to je jasný žejo. A jinak takhle hodně Cigánů se nemá rádo, můžu vám říct... To bych ani nespočítal. Toho je hodně.

FRANTA Tady v Janově to tak nechodí, to jenom když se poperete s nějakýma Cigánama, který jsou vyhlášený tím, že si volaj rodinu, tak to je něco jinýho. To jsou třeba ty, který bydlej pod náma. Tak ty si volaj někdy rodinu. Musíte vědět na koho no. Jinak jako když někoho zbijete tak většinou nemáte problémy s ostatníma. Že se do toho budou srát, to tady tak nechodí.

Jednotlivé skupiny Cikánů oddělují i jazykové bariéry. Kromě toho, že někteří respondenti neuměli cikánsky, protože je tak doma neučili, tak ti, kteří cikánsky uměli, konstatovali, že se s různými skupinami cikánsky nedomluví. Šárka například říkala, že Vlachovcům (Olachům), nerozumí téměř nic. Dalším příkladem jsou rumunští Cikáni, ale i další. Problematičnost identifikace různých skupin dobře ilustruje i to, že při rozhovoru se Šárka s matkou dohadovaly, jestli rumunští Cikáni v Janově vůbec jsou. Na to reagovala Šárka tím, že přece ten den spolu kolem nich šly.

3.6.2. ZMĚNA SKLADBY OBYVATEL

Dalším jevem, který vstupuje do procesu odmítání je **Změna skladby obyvatel**. Dědictví minulého režimu bylo, že dnes poměrně chudí lidé, mezi které patří i mnoho Cikánů, bydlelo v dnes hodně lukrativních lokalitách, ať už v Litvínově nebo v Praze: například v Karlíně nebo na Žižkově. Tržní hodnota bytů se mění (a při zbežném prohlédnutí cen realit v Litvínově je dnes rozdíl mnohdy několikanásobný i v samotném Janově). Vyrovnávání rozdílů na trhu tak vede k tomu, že do Janova se stěhuje značné množství různorodých obyvatel. Stýkají se tak zde lidé, kteří mají jiné životní zkušenosti, jiné náhledy na problémy i jiné životní styly. Velká část respondentů uvádí, že problémy v Janově nastaly až s vlnou přistěhovalectví v několika posledních letech, kdy se do Janova přistěhovalo množství Cikánů z různých lokalit, ať již Slovenska, Maďarska, ale i například Prahy. Celý Janov se vyznačuje poměrně čilou výměnou obyvatel, a to často i v rámci lokality, či přímo domů.

***HELENA** Pustili sem Romy. Ze všech stran, jestli to jsou já nevím Albánci nebo Kubánci. Nebo prostě prostě vodněkad ze Slovenska z Maďarska nebo z Rumunska, sem prostě přijelo hodně cizího národů jsou tady a nedělá to dobrotu. Protože některý jsou (...) přepadačky(...), výtržnosti, krádeže, lidi nemůžou spát, stěžujou si. Rámus, křik dáá to je peklo tady! A Chánov, já vám řeknu, že v Chánově, Chánov ten je v Mostě, Chánov. Chánov je eště bych řekla eště bych řekla, že Chánov je ještě malinkej na tady ten Janov.*

***MILENA** Z Ústí, z Prahy sem stěhovali, dyť o bylo i v novinách, že z Prahy vlastně jim nabídli peníze za starej byt jo. Dali jim peníze i na cestu i přistěhovali je s tím nábytkem sem do Janova. No a voni viděli pár korun, ale neviděli tu pravdu. Dneska to třeba vědí jo, ale to už jim nikdo nepujde, voni si to vyčistili a vlastně si ty byty opravili a pronajímaj je. A dosti draze. Dyť to víte, dyť ste Pražák.*

***HONZA** Voni někde říkali, že ty majitelé tady, co měli ty paneláky, že všechny házeli do jednoho pytle ty Romy.*

***ŠÁRKA** Ale to je jejich chyba, že je dávaj takhle všechny pohromadě, kdyby je dali rozházeně, tak to takhle není. (...) Kdo je tady dává pohromadě, no ty lidi, co dávaj takhle ty byty na podnájem ne, takový ty lidi, Cívín a tak ne. Ty to tady plněj.*

3.6.3. RELATIVNÍ OBTÍŽNOST VYHNUTÍ SE INTERAKCI

Dění v Janově také ovlivňuje vysoká hustota obyvatelstva. Nemožnost izolovat se od nežádoucích projevů vyjadřuje to, co je pro celou situaci definiční. V prostředí, kdy se do místa či zpět neustále stěhují lidé, hrozí permanentní riziko konfliktu. Značně heterogenní obyvatelstvo se v prostředí s vysokou hustotou obyvatelstva neustále stýká a odlišnost životních stylů se tak snadno může stát důvodem konfliktu a vzájemné averze.

Na otázku, zda se Janov nějakým způsobem dělí, někteří respondenti uvedli, že se zde nachází problematická místa. Především se jedná místa kolem bloku D3 či dnes již opuštěného bloku F3. V těchto místech se dle některých respondentů shromažďují „ti horší Cigáni“, kdežto zbytek je relativně klidný. „Horší“ a „lepší“ oblasti se přitom nacházejí v bezprostřední blízkosti. Pozoroval jsem, že ve veřejném prostoru mezi domy křížují lidé a to přesto, že jsem se v Janově pohyboval od února do dubna, tedy v době, kdy byla poměrně zima. Venku postávali v hloučcích a bavili se. Pro člověka, který chce mít strach, či má důvod mít strach, je to ideální situace pro krmení paranoii.

Na tento kontext navazuje přání opustit Janov, které projevila většina respondentů, nicméně pro jejich materiální podmínky je to přání těžce realizovatelné.

3.7. STRATEGIE JEDNÁNÍ A INTERAKCE

Se zkušenostmi s odmítnutím se respondenti museli nějakým způsobem vyrovnat. Tyto zkušenosti se totiž významným způsobem dotýkaly jejich identity i reality jejich životů. Jeden okruh strategií se zaměřoval na zvládání nálepky, s tím že jsou respondentům jako jednotlivým lidským bytostem přiřazovány charakteristiky, které jsou mimoběžné s jejich skutečnými skutky. Dalším okruhem strategií jsou pak strategie zaměřené na zvládání nepříznivé materiální situace. Poslední jsou strategie úniku a izolace.

3.7.1. VYROVNÁNÍ SE S NÁLEPKOVÁNÍM

Nejprve popíšu strategie, které jsou určeny ke zvládání nálepkování. Tyto strategie zahrnují reakce na vnímané odmítání na základě se projevují používáním specifických sebekonceptů a konceptů o bílých.

3.7.1.1. NAPADENÍ LEGITIMITY NÁLEPKY

Respondenti uvádí důvody, proč není spravedlivé paušální posuzování celé skupiny. Často uznávají základ nálepky, konstatují, že v lokalitě skutečně žijí problémoví Cikáni, ale nejsou všichni stejní a ti lepší to pak odnášejí také. Druhým způsobem napadení paušalizace je pak naopak poukazování na bílé, kteří se sice chovají špatně, ale díky jejich bělošství se k nim okolí chová korektně (narozdíl od slušně chovajícího se Cikána, kterého někdo neustále monitoruje). Případně se bílí umějí z represivních opatření tak nějak vykroutit. Šárka s matkou třeba naprosto nechápaly, jak může být za krádež několik let vězení, když vrah malého dítěte dostane šest let. V jejich očích se prostě vmluvil, což by jim, coby Cikánům, nikdy neprošlo.

ŠÁRKA No jako my s Gádžama nemáme zrovna problémy

Matka Jako mě to nevadí, ale urážet se nenechám. Ať je to třeba já nevím nějaká panička, mně je to jedno. Já přijdu někam do autobusu a budu nadávat vy bílý huby nebo co, to se nebude líbit.

ŠÁRKA Jako my kdybysme měli nějaký problém, tak vás nenecháme ani sednout tady. Kdybysme byli nějaký takový jako voni, tak vás tady nenecháme ani sednout! Nebo jako brácha má to (bílou ženu pozn. VP), tak to v životě nedovolíme.

Matka Já bych mu dala kriminál a ne někam na psychiatrii. Musel vědět, co dělá, když ho šel škrtit polštářem.

Dusit. A dostane léčebnu. Já bych ti dala léčebnu ty kripile. Bych ti dala provaz ty. Udělá to Rom a dostane deset let ty. Ani nemrkne!

Kdosi No!!!

ŠÁRKA Ne za jiný věci, třeba přepadnete nebo já nevím něco ukradnete, dostanete třeba tři čtyři roky. A tady zabij a dostaneš šest! Tak jak je v tom rozdíl?

Matka Dělá ze všeho nemocnýho a jde na psychiatrii. A kriminálu se vyhne. Von de a uškrtí dítě polštářem. Já bych ti dala ty!

ŠÁRKA Tady jsou ty tresty hodně malý tady. Možná že někde v Americe by ho pověsili. Nebo by dostal křeslo.

Matka To se mi právě nelíbí tohleto, nedělám rozdíly ale tohle se mi nelíbí, co dělaj.

ŠÁRKA Jako i kdyby to udělal normálně Cigán tak...

Matka Tak i kdyby to udělal Rom, tak taky budu řídit, ale většinou je to to... (...) To se nedělá, když to nechci, tak to nechám v nemocnici a du v klidu domu a ne že to zabiju doma. Umlátím to. To je bezbranný dítě!

ŠÁRKA Asi brečelo ne? No tak ho umučil!

Matka Já bych mu dala. Já bych ho umučila taky.

Matka na konci říká „Svoje děti ať si zabíjej“, vzhledem ke kontextu rozhovoru tím myslí pravděpodobně případ útoku zápalnou lahví ve Vítkově. Zatímco Cikáni se o svoje děti starají, bílí jsou schopni je týrat či útočit na bezbranné.

***Matka** To se mi nelíbí právě toďleto, protože pak jsou biti ty děti. Dítě za to nemůžee to ani neví o světě. A to je to nejhorší, co člověk můžee udělat. Dítě bezbranný odhodit.*

***ŠÁRKA** Von třeba zabrečí v kočáru a už si myslíme bůh ví co a už utíkáme a von si třeba hraje. Nebo zařve a už utíkáme. Ale představa, že bych ho měla umlátit!*

***Matka** Umlátit takový dítě! To radši se člověk dře s tím.*

***ŠÁRKA** Tak když ho nechci, tak ho necham v nemocnici.*

*(...) **Matka** No tak je takovej svět, co se dá dělat. To už nenapravíme, to už je v lidech. Ale at' si zabíjej svojej děti. Svoje děti si zabíjej.*

3.7.1.2. Odstup od nálepky – deklarace loajality

Další způsob vyrovnání se s nálepkou je pak odstup od nálepky, respektive vyjmutí své identity z nálepky. To se projevovalo dvěma způsoby: První způsob byl **implicitní**. Respondenti vytrvale hovořili o „Romech“ případně „Cigánech“, mnohdy značně pejorativně nebo je nějakým způsobem shazovali. Sami přitom své „cikánství“ nijak nezohledňovali. Zdálo se mi tedy, že sice nálepkování uplatňují, ale z nějakých důvodů sami sebe nepovažují za její součást. To bylo nejvíce patrné u sběrače šrotu Franty.

Druhý způsob vyjmutí své identity z nálepky pak je **explicitní**. Výslovný odpor vůči Cikánům, případně nepřizpůsobivým, bývá doprovázen **deklarací loajality**, touhou po větší a přísnější represi, která skrz trestání deviantů přinese kýžené očistění jména. Zároveň jsem toto interpretoval jako symbolické přihlášení se k normativnímu řádu. Zatímco respondent Ondra, který se ke svému cikánství přihlašoval, prohlašoval, že by například na ostatní lidi „nebonzoval“ nebo nevolal policii, protože není hajzl, tak Zdena své cikánství deklarovala docela jasně, ale přitom jí to nebránilo v explicitním odmítnutí Cikánů a volání po větší represi, protože ona je, jak řekla „vychována jak vaši lidi, já ty Cikány nemusím“.

***ZDENA** Jako rozumíš, jestliže tady řekne nějaký patnáctiletý šestnáctiletý fracek policajtovi, že to tak řeknu sprostě tak „Ty čůráku di do píči“. Tak já bejt policajtem, tak vyskočim a ten by dostal hlava nehlava. A maj víc kontrolovat víc! Né že voni projedou jednou dvakrát a konec. A měli by bejt přísnější. Přísnější ty policajti! Hodně přísnější! Chytnu tě u automatu, půlroku máš peníze dole. Chytnu tě podruhý máš na rok dole. A starej se!*

Při rozhovoru s Helenou se v jednu chvíli střetly dva názory na problém. Zatímco se Helena snažila úporně prezentovat vyhození z hospody jako snahu zabránit problému se skiny, tedy sejmout podezření z rasismu z obsluhy, Honza naopak prezentoval jednání jako diskriminující.

***HONZA** Tam vás jako vyhodili, že vám to řekli jako slušně, ale tam nahoře, tam vás pustěj a můžou vás napadnout jenom třeba ty štamgasti, co tam jsou, protože to je taková jakoby vyhlášená česká hospoda a choděj tam i radikálové.*

***HELENA** Skíni, skíni, že tam choděj skíni.*

***HONZA** Tam je to vyhlášený no, tam jako Romové nechodí.*

***HELENA** Tam jsou spíš skíni...*

***Tazatel** A vy jako nějaký konkrétní případ třeba tohohle, že by vás někam nepustil, i máte, že byste si mohla vzpomenout?*

***HELENA** Mě nepustili? Kam? Do hospody? Já nechodim. Já nechodim vůbec nikam.*

***HONZA** No tady jedině, tady v tý dole, tam jsme byli no.*

***HELENA** Já ne, akorát kluk.*

***HONZA** Dyť si byla s náma!*

***HELENA** My sme chtěli limonádu! My sme chtěli limonády. Ale to už je starý. To už je jak je to starý?*

***HONZA** Tak 4-5 let.*

***HELENA** No to už je starý.*

***Tazatel** A můžete si vzpomenout jak to probíhalo?*

HELENA Jo já nevim, prostě už jsme si tam chtěli sednout a prostě nás vyhodili.

HONZA My jsme tam šli, my jsme si tam chtěli sednout a prostě slušně nám řekla, že tady bysme jako neměli chodit, né a jakože prostě, že nás neobslouží, neřekla nám jako, protože jsme Romové, ale naznačila to no. To je jasný.

HELENA Že nás neobslouží abysme šli pryč. Protože tam byli skíni asi. A nechtěli mít z toho nějaký pro-pro problémy.

HONZA Nebo nechtěla třeba, aby tam chodili Romové.

HELENA Skíni, tam byli skíni vevnitř, tak nechtěla aby tam dělali nějaký bitky nebo něco.

HONZA Ale tam nebyli skíni, tam to bylo volný.

HELENA Radši, radši poslala pryč.

HONZA Stačilo že nechce tam Romy no.

HELENA No protože tam byli skíni zrovna, tam seděli chlastali žejo.

HONZA Tam ale nebyl nikdo!

HELENA Ale museli tam bejt určitě, museli tam bejt, ale nechtěla, aby tam byli nějaký problémy, tak radši je poslala pryč.

A na jiném místě rozhovoru disharmonie pohledů pokračuje:

Tazatel A jak vy si myslíte, že je to s rasismem tady v Čechách?

HELENA Není.

HONZA Je.

ZDENA My jsme jinak vychovaný. Rozumíš mi? My. Já nevim, jak ti to mam vysvětlit. Tady Cigáni dostanou peníze jo. Hrrr na automaty nebo chlastaj, žádná výchova dětí, bordel třebas doma nebo mají třeba čisto, ale není to vono jak má bejt. Rozumíš mi? Není to takový jak by mělo bejt. Jo? Nějakej zájem k těm dětem nebo tohle. Nebo přijde ze školy, rovnou oběd na stůl. U některých to není. Jo? A u nás, my jsme jinak. Jak vy se chováme. Jak vy no. My nejsme jak voni, ale jak my.

Voni když jdou ven, tak hloučky a hádají se.

ZDENA To mě štve. Proč nemůžu ukázat já Čechům, že se dokážu chovat jak oni? Proč se chovaj jak zvířata? Jako teď u doktorky jsem byla. Tam přišli dvě Cikánky a já jsem se musela takhle otáčet a koukat z okna. No proč se takhle chovaj? Proč jsou dobytkové?

Zároveň respondenti dost nelibě nesli, že zatímco oni si žijí chudě a poctivě, tak přistěhovalci, nepřizpůsobiví či jiní Cikáni, situace zneužívají a vyhádnají si lepší podmínky než oni. Nejenže jsou v nerovném postavení vůči Čechům, ještě jsou v nerovném postavení i vůči nepřizpůsobivým, kteří předstírají tíživou situaci, případně lžou a vymýšlí si, aby získali lepší pozici v jednání s úřady, ale ve skutečnosti si žijí dobře. Zdena přímo deklaruje, že dnes slušní (jako je ona) nemají nikde šanci.

ZDENA No. Proto říkám, já když na to koukám a tak přemejšlim, tak my slušný nemáme snad nikde šanci. (...) Dneska že jestliže nedá sociální péče na elektriku výpomoc peněžitou a já tam puđu, já nevim třeba za tejdenu budu dělat chudinku, že jsem to ztratila. A přitom to támhle někde prohrajou nebo propijou. No tak kdo má šanci, ten co lže nebo ten co je upřímněj? Ten co lže! Ale já jsem řekla, já nikdy lhát nebudu. Já jako ne. Já se budu chovat tak jak jsem se chovala a budu se chovat furt.

ZDENA Ano! Ukázat inkasní lístek. No a jakože, když nemaj zaplaceno, že berou normálně? Když nemaj zaplaceno? Jak je to možný? Že se bojí cigánů na sociálkách? Voni maj strach ty ženský! Je to pravda! A proč maj strach? Nezaplatíš, nedostaneš! Hotovo! Já bych to takhle dělala! Nezaplatíš, nedostaneš, hotovo! Starej se! Nezaplatíš druhej měsíc, jdeš z bytu ven!

HELENA A nechtěj se učit, tak že řeč je prostě těžká nevyhoví jim, no tak jdou zpátky, zpátky, jako přistěhovalci. No a tady ten, tady to je tady je přijmou, Česko žejo, oni je přijmou zpátky, přijmou daj jim zase střechu nad hlavou. Daj jim střechu nad hlavou, daj jim podporu, daj jim příspěvek. Dostanou, když maj děti, dostanou podporu příspěvek. Já nevim mateřskou jo na ty děti no a voni si žijou zase dál. A nikdo nekouká na to, že je tam pošpinili pomlouvali. Žejo, prostě je pustěj, pustěj je zpátky, nechaj je tady prostě a ještě jim pomůžou, ještě jim

pomáhaj. Ještě ta sociálka jim pomáhá, že ještě jim platěj nájem, dává příspěvek jim dá. Podporu jim dá, a maj se dobře!

3.7.1.3. NAPADENÍ PRAVDIVOSTI NÁLEPKY

Další skupinou je přímočařejší napadení nálepky: To je útok na reálné jádro její pravdivosti. Sem spadá skupina výroků, kdy respondenti „neví, proč sem chodí radikálové, tady je to normální“ případně „Jak ghetto? Proč ghetto? Tady žijí i bílí s námi.“

Tazatel *Ty si taky říkal, že tady byly lavičky a takový zařízení a že to zmizelo. A kdy to udělali?*

HONZA *No to už je tak rok. To že si prej na to hodně lidí sedalo a že prej křičí a tak. A já si myslím, že to tak vůbec nebylo. To prostě akorát usekali, aby tady neseděli lidi.*

MILENA *Ale říkam prostě, až když přišli ty radikálové, že prostě ukázali, že maj sílu větší a ještě naopak, jak to říkal i ten Kocáb, že vlastně ty, že voni pobudili i ten český národ tady. Kterej normálně žil s náma. Voni tomu dali jméno ghetto! Proč ghetto? Jako já tomu nerozumím víc co?*

Neteř (...) *no to je vlastně ta je z toho ghetta!*

MILENA *A setkala se s tím v práci!*

Neteř *Já říkam - a proč říkáte tomu ghetto, říkam? Tam jsou i jiný lidi říkam, co tam bydlej a chválej si to. Jako moje kámoška je bílá taky tady bydlí a říká, tam není žádný problém. Proč to házíte do jednoho pytle? Jsou tam slušný i špatný, to je i mezi náma. No, tak jsme se takhle bavili, ale jako v práci jako problém nemam, protože vidí jaká jsem, že jsem slušná, makam, nemarodim. Když potřebuju jdu, jako není tam ta ani chybička, pak přijde majitel a řekne: „Takový lidi, co jsi ty bych potřeboval.“ Říkam to najdete málo, říkam, to záleží jak rodiče daj výchovu dětem nebo jak je to možný já nevím.*

3.7.2. VYROVNÁNÍ SE S CHUDOBOU

Další skupina strategií se vztahuje ke strukturální části problémů. Je zaměřena na řešení neutěšeného materiálního stavu respondentů nebo na vyhnutí se represivním opatřením.

3.7.2.1. KLAMÁNÍ MOCNÝCH

Respondenti jsou vystaveni situacím, kdy přichází riziko postihu od institucí, které disponují mocí připravit je o zdroje či služby. Ondra, jehož dcera odvezla s sebou druhou dceru do místa svého bydliště a zřejmě poté neměla peníze na cestu zpět, šel do školy nahlásit, že jeho dcera je nemocná, je jí špatně, bolí ji břicho, a pokud se to nezlepší, že půjde k doktorovi. Získal tak čas, aby mohl pro dceru dojet a přitom se nevystavoval riziku odebrání sociálních dávek, jež mu v případě „záškoláctví“ jeho dcery hrozí.

ONDRA *No právě no, a co já bych udělal, rozumíš? Já jsem dneska teda ve škole byl, vona má žákovskou támhle. Jako jsme byli rádi, že jste jako přišel dceru, to je vod vás hezký. Já říkam paní učitelku, radši za váma zajdu, než abych měl nějaký problémy někde po sociálkách (...) No tak já říkam, musel jsem zalhat, nerad jsem to udělal, ale musel jsem. Prostě jsem jí řek, že teda je marod, což není žejo. Mohla bejt ve škole žejo. Tak jsem řek, že měla horečky, jo prostě, kašel. A ráno, že bolela jí hlava takže jsem jí dneska ještě něchal taky doma. Aby to do pondělka, že když to přes tu sobotu neděli bude dobrý, že v pondělí jí pude do školy kdyby náhodou, kdyby přinejhorším ne, že půjde k doktorce, protože dva dny můžeš omluvit, ale třetí den už to nejde, to musíš přes lékaře no.*

Dalším strategií je i například připojování elektřiny na černo nebo časté změny bydliště, které znesnadňují přehled o závazcích jednotlivců.

3.7.2.2. POBÍRÁNÍ SOCIÁLNÍCH DÁVEK

Asi nejrozšířenější strategií zvládnání chudoby je pobírání **sociálních dávek**. Téměř všichni respondenti pobírali nějakou formu podpor či dávek. Jejich dostupnost vnímají jako téměř nezpochybnitelnou, protože v místě je tolik lidí, kteří dávky pobírají, že jejich zrušení by zřejmě vedlo k masivnímu chaosu.

3.7.2.3. PRÁCE NA ČERNO

Respondenti zpravidla deklarují zájem o práci, tu ale z různých důvodů mají značný problém sehnat, někteří se ani v principu nebrání **práci na černo**, nicméně postoj k takové práci je značně skeptický, protože hrozí reálné nebezpečí (stvrzené zkušeností několika respondentů), že po vykonání práce odejdou bez zaplacení a jakékoliv možnosti vydobýt své pohledávky zpět.

ONDRA Když jsem si chtěl pomoci, ne jako pro sebe, ale pro rodinu prostě. Aby něco měli, jsou tady malý děti. Tak si říkám, před Vánoce zrovna to bylo, říkám tak já nevím, koupím dětem třeba jenom nějaký maličkosti vid' vydělám tak já nevím, 5-6 tisíc, člověk dělá celý měsíc a von ti pak řekne že nemůže, že nepřišla faktura, že kdesicosi no a do dneška sem je neviděl ty peníze. No tak potom jak do té práce můžeš jít? To ani nejde.

3.7.2.4. KOUPEČ DOČASNÉHO DOSTATKU: PŮJČKY

Velmi rozšířenou strategií zvládnání chudoby se zdá být **půjčování peněz**. Půjčky jsou často vnímány jako exkluzivní a žádaný statek, kterého by respondenti rádi dosáhli. Respondenti rozlišují špatné a dobré půjčky: nejlepší je od nějakého bankovního ústavu (protože má zřejmě nejnižší úrok), o něco horší jsou „rychlé půjčky“ od firem typu Provident Financial a nejhorší jsou lichvy, kterým se respondenti radili vyhnout. Přesto se řada z nich v situaci, kdy si brali lichvářskou půjčku, octla, protože prostě nebylo zbylí. Zdá se, že pro některé respondenty není příliš důležité, kolik zaplatí celkem (jak velký je úrok), ale stěžejní je pro ně výška měsíční splátky. Výjimku tvoří Zdena, která půjčky odsuzuje jako celek a je hrdá na to, že si nikdy v životě nepůjčila (sama peníze půjčuje – za tučný úrok).

Firmy jako je Provident Financial, která bývá obyvateli označována jako „rychlá půjčka“ se prý v Janově pohybují denně a vykládají značné množství energie na přesvědčení respondentů k podepsání smlouvy. Helena popisuje situaci, kdy přijíždí dokonce „specializovaná“ pracovnice (obecně respondenti často mluvili o těch, od kterých si půjčovali v ženském rodě), Cikánka, která „dávala“ půjčky. Tato informace se rychle rozšířila a dotyčná tak měla mobilní kancelář v prostředí svého auta přímo na ulici.

HELENA Jo to nevím. To bylo prostě tak, že jsem chtěla půjčku. Nevěděla jsem jak: no a tady jsou Romové hodně, žejo. Který to mají ty to známosti. No tak jsem šla k tý jedné Romce, starší a vona říkala, jestli nechci půjčku. A já jsem říkala, že bych potřebovala půjčku, že jsou zrovna Vánoce a my jsme bez peněz. Neměli jsme nic. No tak jsme tam jely, do toho Jirkova. A vona už jí znala ta Romka, ta starší. Taková starší Romka. Už jí znala tu pani vona už u ní byla asi víckrát. Tak jsme tam jely a paní chtěla akorát můj občanský průkaz. Rodnej list můj a telefony dva. Jestli mam na mobil nebo na pevnou. No a sepsala se mnou papíry, sepsala papíry a říkala jsem počkat, jestli mě to pustí. Jestli mě to pustí, jestli nám to schválejí.

No tak jsme tam čekaly chvíli na chodbě a vona pak nás zavolala a jo dám vám půjčku dám, no asi to bylo asi dvacet tisíc. Ale to už mam zaplacený všecko, to mi strhávali přes SIPA, to já jsem měla trvalej příkaz, tak to strhávali. No a teď bych chtěla znovu jít za ní. Jestli mi dá.

ŠÁRKA Já jsem měla jenom šest tisíc půjčky. Na osum. Ne na osum navíc vid'? Na deset! Na deset tisíc, von je tam velkej jako úrok.

Matka Ale chtěli to po dvou stovkách.

ŠÁRKA Jako za měsíc osm stovek jsem platila.

Matka A když to chcete dát pak celý měsíc, tak si to splatíte, dáte tisícovku a máte klid. Nemusíte pořád chodit.

ŠÁRKA Jinak jako choděj každej tejděn, když to nedáte.

Matka Ale jako je rozumná řeč, třeba já nevim řeknete nevyšlo mi to, přijďte kdykoliv v pořádku.

Tazatel Jako že se s nima dá domluvit... A můžu se zeptat, proč sis tu půjčku brala tenkrát?

ŠÁRKA No na Vánoce, to bylo! Jako na ty dárky.

ONDRA Říkám no, možná že si půjčjou lidi, možná že ne. A když si půjčí tak o tom třeba nevíme jo. Protože nikdo se ti nepřizná. Je rád že mu pučí nebo to jo. (...) Ale když máš malý děti a ty děti nemaj třeba co do pusy. Já nevim, jestlis to zažil. Aby si třeba tejděn nejed? Zažil to osobně?

HONZA No já to vnímám tak, že máma musí vzít půjčku nebo můj brácha. A z tý půjčky to musí zaplatit ten dluh a voni právě chtěj vzít ted'ka 70 tisíc půjčku, jestli mu to daj, tomu Romanovi. No a kdyby to vzali, tak zaplatí ten dluh a tamto nechaj třeba na nějaký ty ostatní věci, že jo, lepší furt splácet nějaký ty splátky než vyhodit se z bytu nechat žejo.

Lichváři shodně podle výpovědí všech respondentů chtějí 100procentní úrok za měsíc. Zdena si „účtovala“ něco mezi 25–33 procenty za měsíc a o této své činnosti hovořila jako o pomoci. Více respondentů hovořilo o lichvářích jako v podstatě o neviditelných, nechodí za vámi (narozdíl od Provident Financial a podobných institucí), naopak musíte si je vyhledat sami. Problémy nastávají pouze ve chvíli, kdy nevrátí peníze ve stanovený čas. Respondenti také zmiňují vznikající vztah závislosti mezi lichváři a jejich klienty, kteří po splacení splátky nemají na další měsíc, tak to řeší opět půjčku. Tyto klienty respondenti nazývají „stálí“ a pokud má lichvář pár „stálých“ má zaručený stabilní spokojený příjem. „**Půjčování si**“ a „**půjčování někomu**“ se dá zařadit do stejného okruhu strategií: získat disponibilní zůstatek v podmínkách materiální nouze, byť se značně rozdílnými následky pro jednotlivce, který strategii uplatňuje.

Půjčky lze také rozdělit na další dvě části a to podle jejich vztahu k právnímu řádu. Do těch „legálních“ patří institucionalizované úžernictví poskytované firmami jako je Provident Financial. Zástupci těchto firem se v Janově pohybují pravidelně a využívají materiálního nedostatku a někdy se zdá, že i neschopnosti pochopit, kolik v důsledků za půjčku zaplatí, k uzavírání půjček na velmi vysoký úrok, který dosahuje (jak jsem měl možnost si ověřit nahlédnutím do smlouvy), i 100 procent p. a.

Do druhé skupiny spadá už zmiňovaná lichva, ale i různé podvodné půjčky. Respondent Franta vypovídá o tom, jak se ho Vlachovci snažili navést do podvodu, kdy spolčený bankovní zástupce společnosti poskytne respondentovi úvěr například na 200 000 korun z toho si část vezme on, část „dohazující“ a část připadne Frantovi. Ten tuto „lákavou“ nabídku velmi těžce odmítl,

FRANTA Noo, takovej jak bych to řek. Někdo chtěl na mě třeba, abych si na sebe vzal falešný ty, podvodnický půjčky. Takový ty tě otravovali každej tejděn tě potkávaj vid'. No tak co more? vemeš si na sebe půjčku? Vemeš si na sebe stotisíc, ta úřednice napíše jako že někde děláš a... A to je historie no a půlka je tvoje a tamto si rozdělíme my dva, tamty dva. Přitom vim dobře, jestli by mě dali pět procent tak je to hodně.

(...) No já sem to furt vokecával, že ještě furt nevim nevim, že nejsem zrovna ten typ, kterej může říct mě to nezajímá. Tak jsem párkrát řek nevim nevim, pak sem řek nééé to já nejsem závislej, ještě abych něco platil. Takhle takticky vid'. Když jim řekneš přímo: tak co ste na hlavu? Tak to si myslíte, že já jsem na hlavu a vy taky jo? Že vy mě voblbnete a vy ste normální abyste aby pak člověk ten pak trpěl? Když to nemá z čeho splácet? To jim nemůžeš říct, protože to ti pak za to ublíže. A to je bát se jednoho nemusíš, ale voni tady voni jeden má třeba já nevim deset kamarádů, deset známých nebo příbuzných. A tam na tebe skočej (...) Za to žes mu řek pravdu, to nemá smysl. Taktikou nějak takhle. Když na takový lidi narazíš vid', to nic nezbyvá jinýho oblbovat je pomalinku tak aby si nemysleli, že jsi úplně blbej. Jinak to nejde no.

HONZA Já bych si teda od lichvářů nepůjčoval. Kdyby to nebylo to nejposlednější, co bych musel udělat.

Šárka hovoří o tom, že má ve svém životě poslední dobou nějakou smůlu. Po dotazech, co má na mysli konstatuje především to, že nedostala nikde půjčku. Zkoušela všechno možné, vyjmenovávala, kam až pro půjčku jela, ale nic. Její vyprávění o získávání úvěru znělo, jako kdyby se jela někam ucházet o práci.

ŠÁRKA *Jéé, všude. Jsem to zkoušela v český bance, tam přišel normálně papír, že si můžu vzít půjčku. Nic. Pak jsem byla v Praze, tak tam nás podělali v Praze. No, skoro všude*

Tazatel *A můžeš mi to popsat?*

ŠÁRKA *V tý Praze, jak jsem byla v Praze?*

Matka *Pamatujete jak v Praze dávali ty půjčky? I bezdomovcům?*

Tazatel *Nepamatuju.*

ŠÁRKA *No to jsem byla, to jsem byla v Praze právě 2×! (...) Tam byla banka a tam bylo jako spolčení, tam skoro jako celá banka byla spolčená. No a to si vzala akorát jenom občanku, někdo vám napsal nějakou práci, ale vy ste tam vůbec nedělal, ale voni to věděli v tý bance. No a tam jste už měl připravený třeba 200 000. No a tam chodili bezdomovci, punkáči. No úplně plná banka. A normálně v obálkách jim dávali po 200 000, já jsem šla a nic. Říkám prostě smůla.*

3.7.3. VYHÝBÁNÍ SE ZDROJŮM ODMÍTÁNÍ

Někteří respondenti uplatňují druh strategie, který jim umožňuje vyhnout se zdrojům odmítání. Nejprůmočařejší uplatnění této strategie popisuje Honza, když říká do které hospody nechodí, protože tam štangasti útočí na Cikány. Do podobné kategorie patří i vyjádření Ondry, když říká, že nejezdí do Litvínova, nebo výpověď Heleny, která říká, že nechodí raději vůbec nikam.

3.7.4. OKO ZA OKO

Respondenti často popisovali situace verbálních urážek (často pro jejich barvu pleti), to je pochopitelně něco, co se dá těžko ignorovat. A i ignorace by byla formou strategie. Několik respondentů uvedlo, že si to nenechají líbit a v uvedených případech volilo útočný způsob vedení komunikace, kdy dotyčným vrátili nadávky i s nádavkem, při vědomím toho, že jsou v právu. Ačkoliv je taková reakce zcela pochopitelná a dalo by se říci, že adekvátní, nese i svůj zpětnovazební potenciál: Pro přihlížející to může být dost možná projev cikánské horké krve a mentality a zpětně tak posilující nálepku a odmítání, které z ní plyne.

HONZA *Že bych ho taky ztrapnil nebo něco takovýho? Jo jako jde to. Ale já na toleto moc nejsem, abych pravdu řekl. Že já jako na slovní rvačky nejsem moc dobrej, já jsem spíš tak dobrej na to, když mě nasere tak, že ho musím zbít. Jinak na slovní rvačky, to mi jde ale ne až tak hodně. Třeba někdo se vyloženě jenom v tomhle vyžívá, že vás provokuje slovy. Myslí si, že ho nepudete zbít. Že prostě nemáte na to se mu postavit, tak vás bude provokovat jenom slovy.*

ZDENA *Pak nějak začínala holka malá chodit, ta šestiletá. A měla takový kolo sem jí koupila takovou s tou ohrádkou, jak jsou s těma deštníkama a to. Tak jezdila vid'. A voni seděli vedle venku, to bylo v létě a vona měla takový kratásky a takovou košilku a klobouček a holka sem tam jezdila, měla radost, že jí to de a ted' slyším, jak říká: „Běž vocad' ty parchante cikánskej!“*

No kde to sme? Tak jsem vstala a říkam, mladá pani? Vy zrovna toho nenecháte? A z třetího vchodu tam seděla jedna taky. No co je co je? Já říkam: „Co jééé?“ Říkám, to dítě není parchant, to má mámu tátu. Říkám no proč tak nadáváte? No voni do mě. A já do nich. Jsem se rozparádila a... A říkam: „Já jsem Cigánka. Cigánka jsem! Potetovaná nikde nejsem. A potetovanej člověk, ženská ještě k tomu, to není dobrý.“

Matka Šárky *Dete do autobusu, sednete si do autobusu a někdo vám řekne: Ty černý huby, ty tady zasednou sedačky. A některý vyletí a bůh ví, že ještě nedostane přes držku, když to takhle vykřikne do autobusu. To si nikdo nenechá líbit tohle, „ty černý huby“. To uráží člověka! To bych to vylítla takhle bych jich poslala do očí.*

3.7.5. NÁSILÍ

Další možnou strategií, kterou popisoval Honza, je použití násilí. Vypadá to, že v prostředí, ve kterém se respondenti pohybují je to strategie relativně úspěšná. Honza v jednom rozhovoru popisoval, že se někdy prát musel, aby si získal respekt v kolektivu. Konstatuje, že zlomovým momentem je, když vám někdo „nadává do mámy“. To je moment, který pokud si nechá respondent líbit, může si být jistý, že bude vystaven posměchu a systematickému zesměšňování. Na druhou stranu, i neúspěšná rvačka může být úspěšnou strategií: jedinec dá najevo, že je v případě konfliktu připraven k fyzickému násilí, což „protivníka“ může odradit od slovních provokací. Na druhou stranu, zpětnovazební potenciál je zřejmý, nejjednodušší vysvětlení po ruce totiž může být prosté: „Cikáni se rvou“. O tom vypovídá i Honza, když říká, že pro získání respektu v kolektivu je lepší zbít Cikána, protože je o nich známo, že se lépe perou.

Další případ použití násilí uvádí Zdena, která s palicí v ruce prohnala po domě zástupce firmy Provident Financial, který se na ni hrubě rozkřičel.

HONZA Taky jsem tam udělal dojem, že jsem se tam párkrát popral. To někdy úplně stačí, prostě neukázal jsem, že mám strach a tak.

Tazatel Musíš jako při tom vyhrát nebo stačí, když se popereš?

HONZA Někdy to stačí, když se popereš, ale musíte se prát už s někým, kdo za něco stojí. Když se poperete s někým slabým a nevyhrajete, tak to je pro vás ztrapnění, že jo.

HONZA No tak jeden kluk třeba ve škole mi řekl, že vypadám jak čůrák. Potom mi už začal mluvit o mámě a to už mě nasralo, no tak jsem mu napálil hned z místa. Ležel na chvíli, ještě jsem si počkal až vstane. A pak jsem mu dal... ještě jsme se chvíli prali a pak jsem ho složil na zem a šel pryč no. A všichni to viděli, tak pro mě to bylo vítězství a pro něj ztrapnění. A tím jsem si jako trošku udělal respekt.

ZDENA Jo. Jo jo jo. No prostě přišel ten ředitel, kravatičku, oblek, brejličky. A já říkám, pane vedoucí, prostě stala se taková věc, dcera to platí po pětistovce. Nemůže víc, protože padla do krize. „Jak může padnout?“ Říkám, neřvěte na mě. Já vám to vysvětluju, že neska krachne banka, krachnou podniky a člověk obyčejnej nemůže krachnout? Von na mě začal řvát. Von na mě začal řvát, říkám počkejte moment, vzala jsem klacek do ruky říkám na koho vy takhle řvete: di myslíš ty blbečku.

Tazatel A co na vás řval?

ZDENA Jak může člověk padnout do krize? Ale vona už měla splatit pár korun. Já říkám, ty blbečku, ty si myslíš, že jsme černý, že ty máš kravatu brejle, že ty si něco ty hajzle? Já říkám, když ty byste vy... Jak jsem mu to řekla... Vydřiduši! Provident půjčka vydřiduši, protože vy jste lichváři a von mi něco řek a já za nim s tou palicí a von místo dolů, tak nahoru. Já s výtahem sjela dolu a von najednou vyšel a pán tady z Janova, ten už nežije teď, Čech. Mladá pani dejte mu tou palicí, protože to jsou velký lichváři.

ZDENA Říkám tak na koho vyskakujete. No tak zavolej policajty ty černá hubo! No hele plesknu jí, budu tahaná já. Tak holka zavolala policajty, přijeli dostali vynadáno. A furt se do nás třefovali. Ten známje policajt mi říkal Soni víš co? Rozeběhni se, pleskni a hotovo. Aby nikdo neviděl. (...) Pak vo mě. Taky drby. „Jako vona dělá, že byla vdaná, dyť nikde nebyla. Černou by tam chtěli jo? Naše lidi nejeli a černou by zrovna vzali.“ (...) Zrovna vycházela ven. Říkám Emo, tak ty toho nenecháš? Nenecháš? „C c c!“ Říkám na koho řveš? Říkám já mluvím slušně mluv taky slušně. Říkám co vy si myslíte, já říkám já pudu na matriku a řeknu dejte mi jméno takový a takový a voni mi ho, že jsem to já, černá, tak mi to dají jo? (...) A vona proti mě a já jsem se rozeběhla prd jí jednu! Hele vod tý doby, můžu zaklepat, je klid.

HONZA No tak jako, když zbiješ nějakýho Cigána žejo. Protože je jako známější ve škole, že Cigáni se uměj prát líp než některý ty. Nebo rostě nekoho, kdo si tam hraje na frajera, tak ho zbijete žejo. A máte hned respekt.

3.8. NÁSLEDKY

V následující pasáži se pokusím načrtnout některé jevy, které se dají považovat za následky odmítání. Tyto následky jsou ovlivňovány strategiemi interakce, ale i příčinnými podmínkami a kontextem jevu.

3.8.1. ÚNIK Z JANOVA

Jedním z následků odmítání představuje opuštění lokality, ve které se odmítání odehrává. Respondenti hovoří o tom, že po pochodu Dělnické strany se velká část Cikánů rozhodla odejít. Většina respondentů v této souvislosti hovořila o tom, že opuštění Janova bylo důsledkem strachu. Honza ale přemýšlí o opuštění Janova, protože chce do Anglie, kde má kamarády. Šárka se zase hodlá stěhovat do Mostu, kvůli zvýšení životního komfortu (jsou tam blízko obchody) a většímu kontaktu s rodinou, která je v Chánově.

HELENA V televizi no, ale slyšela jsem to tady od co jako my říkali ty lidi okolo, tady co bydleli žejo. Utekli, utekli vocad' do Kanady. Tady ten barák dole, ten celej blok dole, co bydlíme my, tak pod náma, ten blok, ten šel celej do Kanady. Celej blok do Kanady.

Tazatel Ty si říkala, že chceš pryč žejo.

ŠÁRKA Do Mostu no. No tak v Mostě je to lepší, máte všechno blízko. Tam Tesco nebo takhle, jdete ven a máte celej den pryč.

Tazatel Takže to je hlavní motiv, že chceš pryč?

ŠÁRKA Jako my se tady musíme tahat až do Tesca a zpátky. Tady nic nenakoupíte

3.8.2. UZAVÍRÁNÍ SE VŮČI OKOLNÍMU SVĚTU

Když jsou respondenti sami, případně v okruhu své rodiny, minimalizují riziko odmítnutí. Prostě proto, že brání vzniku interakce s těmi, kteří by touto hrozbou mohli být. Ondra popisuje, že na návštěvy chodí občas a do Litvínova, pokud nemusí, nejezdí. Většinu času zřejmě sedí doma a kouká na televizi – například na kanál Zona Romantica. Honza sedí u počítače a brouzdá po internetu. Helena říká, že radši ani nikam nechodí, v neděli ovšem vyrazí do kostela. Franta se sice venku pohybuje v souvislosti se sběrem šrotu, ale zdá se, že má také svojí sadu rutin, znají ho již strážníci a do Litvínova se také nevydává. Šárka zase hovoří o tom, že se stýká pouze se svojí rodinou, i když u ní se dá těžko posoudit, z jakých důvodů. Ať už je to z jakýchkoliv důvodů, zdá se, že respondenti si vytvářejí určité mikroklima, které je chrání před rizikovými interakcemi.

3.8.3. ZADLUŽENÍ

Strategie **zvládání chudoby** braním půjček vede ke splácení značně vysokých úroků, které již tak chudé respondenty dále zatěžují. Taková situace vede k dalšímu zadlužení. Půjčky jsou někdy brány za účelem pokrytí jiného dluhu, ať již vznikl kvůli nedoplatkům za elektřinu, či mimořádným výdajem jako prasknutí vody. Někdy využívají členové domácnosti rodinné solidarity a ten, který na půjčku dosáhne, pokryje dluhy někoho jiného. Zadlužení s sebou také nese riziko exekucí.

3.8.4. ABSENCE PERSPEKTIVY, STRACH Z BUDOUCNOSTI

To, že se někteří respondenti mají sklon považovat za oběti nespravedlnosti, ať již proto, že je s nimi nespravedlivě nakládáno nebo tím, že prostě žijí v době a místě, kde o jejich schopnosti není zájem, vede k neveselým vyhlídkám do budoucna. Jelikož jejich není v jejich rukách, mohou jen trpně snášet svůj osud a strachovat se.

Respondenti zmiňují, že je těžké najít pro Cikány práci, že záleží hodně na štěstí. Ani už nezáleží, zda mají nějaké vzdělání nebo ne, protože už budou automaticky odmítáni. Ondra vnímá svůj život jako smolný, který se nerealizoval tak, aby s ním byl spokojený. Do budoucna pro sebe již nic pozitivního nevidí, říká, že teď po padesátce už musí počítat se zdravotními problémy. Nejvyhrocenější příklad obav z budoucna prezentuje Helena, která by se nedivila, kdyby se rozpoutala občanská nebo dokonce světová válka. Bojí se, že se do Janova bude stěhovat čím dál tím víc Cikánů a problémy budou dále eskalovat. Tvrdí, že by to měl někdo zastavit.

Neuvažují tak ale všichni, například Šárka je teď spokojená, v dohledné době se jak doufá bude stěhovat do Mostu, což vnímá jako zlepšení svého života.

***HELENA** No můžou mě taky někam dát na ubytovnu nebo já nevím, někam mě šoupnou a do holýho bytu někam a budu to mít úplný peklo, úplný peklo no, protože děti se tam... No já nevím, jestli to tam budou snášet holej byt do holýho bytu. To těžko, to je víte, to záchod tam není. Společná kuchyň všechno společný. Jsou tam švábi, ploštice, krysy, to je nejhorsí co může bejt.*

***ONDRA** No jinak jako celkově já už to asi nezažiju, abych já nevím, poznal dobrej život. Když už jsem to nezažil za pětadvacet let, tak to asi teď kon asi těžko zažiju, člověk nevíš, čapne tě to, jak už máš nad padesátku tak to můžeš, musíš počítat se všim. Nevíš, co se stane žejo. Ale věřim, že snad ty děti naše, co jsou malý, sbad to budou mít lepší. I když jako není předpoklad, že je to pravda no. Protože, každou chvíli je všechno jiný žejo.*

***ZDENA** Jestli se to nezmění, tak k čemu ty děti rostou? Práce nebude. Vyučení nebudou a když budou, tak práci neseženu. K čemu jako? K čemu ta budoucnost jde?*

***HELENA** Tady to bude horší a horší tady v tom Janově, za rok za dva za tři. Jestli sem pustěj další Romové sem další. A furt další a další, tak to bude ještě horší tady. Tady bude, víte co tady bude? Za tři čtyři roky může bejt taký z toho ze všeho občanská válka. Z toho ze všeho může vzniknout z toho může. Může z toho ze všeho vzniknout občanská válka. Anebo taký třetí světová válka, že jo může z toho blázince co to tady je, ten blázinec, z toho všeho taký může vzniknout třetí světová válka. A to už nebudeme na světě potom, jak bude třetí světová válka, nás všechny odradí zabije.*

Vás to bude taký všechny zabít. Že dneska mají já nevím mají ty jaderný zbraně, elektrický zbraně mají dneska. Všecko možný. Zapnou elektriku, zapnou já nevím nějaký eee jadar! Jadar! Jadar na elektriku a je to všechno ve vzduchu. A bude to všechno ve vzduchu. Dneska je to, je to já nevím no. Jestli sem pustí Romové ještě nějaký bydlet. Tak bude to horší a horší. To by chtělo už to zastavit všechno, zastavit. Ty co tady bydlěj prostě, aby byl pořádek aby byl klid. Jo. Udělat pořádek klid, ty co tady bydlěj, aby z toho udělali pořádek klid. No a nepustit sem už nikoho, žádný Romové, kdyby přišel třeba z Anglie z Kanady nebo z jakýho světa nebo z jaký strany. Prostě poslat je pryč. Poslat je pryč, ať si jdou tam odkad' přišli a hotovo.

3.8.5. REPRODUKCE NÁLEPKY

Určité druhy vyrovnávání se s nálepkou vedou paradoxně k její reprodukci, tentokrát „zevnitř“. Respondenti, kteří se snaží vyjmout svou identitu z nálepky, často zdůrazňují její platnost, v protikladu k platné nálepce jsou potom oni ti správní, o to je drtivěji ovšem nálepka dopadá na ostatní.

***HONZA** Prostě třeba mě nikdo taky nic neučil tak na co já budu učit někoho. Tak asi to vidím já no. A proto je to tak jak to teďka chodí. Že Romové prostě jsou miň vzdělaný no asi. A nižší inteligence, to je jasný. Nižší výchova – že jo, nebo prostěžejo horší výchova.*

***HONZA** No, že mluvěj blbosti, jako že třeba tě sami vyprovokujou. Prostě něco co se nehodí, tak tam nahoděj. Hlavně je to tou výchovou jak jsem říkal no. Taky že maj v genech už zabudovaný, že to třeba nejde ani změnit, nevím. Že těžko se to třeba u Cigánů naučíte nebo tak. Musíte asi od malička. Ještě jsou agresivnější Romové.*

***HONZA** No tak většinou ty přistěhovalci, to jsou většinou ty horší Cigáni. Protože jsou většinou ze Slovenska nebo z nějakých těch, nemusí být ani z nějakých špatných měst, třeba z Prahy některý sem jezděj. Některý sem jezděj já nevím z Liberce, prostě vodkad' chtěj. No ale většinou ty přistěhovalcecký Cigáni, co sem přijdou nejsou moc dobrý. Tak 70:30 že přijedou a jsou to většinou špatný. Dělej bordel. Neumí se chovat. Hlučný jsou.*

***HELENA** Ona mi říkala paní XXX ze shora říkala: tady to bude ještě horší a horší, tady jak jsou ty Romáci, hodně, tak to bude stát za prd, to tady bude peklo. Vona říkala pokud je možnost, tak radši pryč vodsad'. XXX, stará XXX mi říkala. A pokud možno, tak radši vodsad' pryč. Tady to bude stát za prd. A teď tady jak jsou ty cizinci a přistěhovalci, tak to je ještě horší a horší to bude.*

***MILENA** Von se ani s těma romskýmá nebví, protože to jsou hulváti tady jo. Umí to akorát fet, nevyučit se a dělat to děti. Jo? Vono je mu sedmnáct a von už má dítě. Tý holce je 14! 15! Jo? Tak ať posuzujou takový. Jo ale, ať neposuzujou všechny do jednoho pytle, prostě budete tam, šup s váma do vody. To nejde tady to.*

3.8.6. UDRŽENÍ MORÁLNÍHO POSTAVENÍ

Respondenti zažívají různé druhy odmítání. Odmítání, obzvlášť to, které je v souvislosti s udělenou nálepkou, vychází z toho, že jsou nežádoucí pro nějaké vlastnosti, které jsou jim přiřazeny na základě paušalizace. Jejich identita je vystavena tlaku, protože je na ně nahlíženo jako na potenciální nepřátele, nemorální bytosti, které jsou zdrojem ohrožení.

Strategie jednání jako je odstup od nálepky, napadení její legitimacy a pravdivosti dle mého názoru mírní dťsledky pro identitu respondentů. Málokdo může přijmout podsouvanou identitu „špatného“ člověka. Na odmítnutí si tedy vytvářejí sadu perspektiv, které ho mají zpochybnit, vysvětlit nebo umožnit, aby bylo ignorováno. Nejzářnější případ jsme viděli v rozhovoru Heleny a Honzy. Helena se rozhodla, že byla vyhozena z hospody kvůli tomu, že tam seděli skini.

3.8.7. POSILOVÁNÍ NÁLEPKY

Respondenti se shodují na existenci nálepky, někteří sice některé její dopady zpochybňují či jí schvalují, ale každý nějakým způsobem souhlasí s tím, že existuje. Nálepka je přitom jedním ze zdrojů odmítání, na jehož zvládání respondenti vytvářejí specifické strategie, které jim usnadňují zmírnit jeho následky.

Některé strategie jednání: například agresivní komunikace v reakci na urážky nebo použití násilí k získání respektu (či jako odvěta za újmu na cti), jsou v jednom plánu úspěšné pro zvládnutí situace a udržení sebeúcty, ale sekundárně mohou posilovat právě nálepku o nepřizpůsobivých, křičících či násilných Cikánech. Někdy strategie také vedou k porušování norem, tedy **deviantnímu chování**, jako je například podílení se na úvěrových podvodech, či klamání mocenských struktur, v konečném dťsledku se tedy stávají příčinou.

Kruh odmítání se tak uzavírá.

ZÁVĚR

V této práci jsem pojal cíl zkoumat zkušenosti respondentů s „nošením nálepky“ nepřizpůsobivých občanů. Zajímalo mě, jaké má nošení nálepky dopady na sebepojetí respondentů, jejich perspektivy a zkušenosti s porušováním společenských norem. Během své práce jsem došel k názoru, že ústředním jevem, který prostupuje životy respondentů je zažívaná zkušenost odmítání. Tyto zážitky respondenti prožívají hořce, akcentují to, že odmítání bývá často nespravedlivé a jejich konkrétní činy nemají moc způsobit, aby se jim tato nepříjemná zkušenost vyhnula.

Popsal jsem specifické příčiny, kontexty, strategie jednání, důsledky a hlavní složky jevu za pomoci paradigmatického modelu.

Samo odmítání se promítá do jejich životů zkušenostmi s odmítnutím k přístupu ke zdrojům v míře, která je běžná referenční skupině. Respondenti se setkávají se zkušenostmi, které pokrývají spektrum od neverbálního odmítnutí, přes rasistické urážky až k uplatňování fyzického násilí.

Téměř všichni považují za příčinu problému kategorii nepřizpůsobivých, případně „zlých“ Cikánů, kteří zavadávají příčinu k odmítání všech jako celku. Tím se reprodukce nálepky stává strategií jednání pro udržení svého morálního postavení, ale i jedním z nejrozšířenějších důsledků zažívaného odmítání. Zároveň vnímají jako nespravedlnost to, že je s nimi zacházeno, jako by automaticky do kategorie nepřizpůsobivých patřili. Při zaujetí perspektivy etiketizační teorie můžeme říct, že se cítí být falešně obviněnými.

Dalším faktorem, který respondenti považují za příčinu udělené nálepky, jsou strukturální příčiny, které leží mimo jejich vliv a handicapují je ve srovnání s běžnou populací. Ať již je to vysoká nezaměstnanost, výchova, během které se jim nedostalo odpovídajícího vzdělání, nebo sama „deviaci produkující“ moc nálepky.

Strategie jednání se soustředí jednak na zvládnání nepříznivé materiální situace, ale i na udržení morální pozice a nahlížení se jako dobré lidské bytosti.

Mezi nejrozšířenější zmiňované strategie zvládnání chudoby patří půjčky, pobírání sociálních dávek, práce, ale i snaha opustit Janov. Zažívaná zkušenost odmítání vystavuje tlaku i identity respondentů. Mezi respondenty jsem ovšem nenalezl jeden společný důsledek této zkušenosti. Franta říká, že má s bílými mnoho zkušeností a chovají se k němu dobře, odmítání považuje spíše za „cigánskou“ neschopnost se chovat slušně a projev jisté formy jejich naivity. Další považují obviňování z deviace za nepravdivé, protože žádné vážné problémy s onálepkovanou populací nevidí: to byl případ Šárky a její matky, v některých směrech i Honzy. Téměř všichni se cítí být obětí nálepkování, za jehož příčinu považují primárně nepřizpůsobivé Cikány, kteří porušují, normy a sekundárně ochotu bílé populace paušalizovat. Jednou věcí, která se prolínala téměř všemi rozhovory, je fakt, že o Cikánech mluvili jako o „nich“, ač bych intuitivně čekal, že budou mluvit jako o „nás“. Jsem toho názoru, že se tak vyjadřují odstup od nálepky.

Myslím, že případný další výzkum by se mohla zaměřovat podrobněji na situace odmítání a zážitků bezvýchodnosti. Většina respondentů totiž nevidí perspektivu ve změně své situace, což ústí u některých ke konzervaci stavu a apatie respektive spoléhání se na jakési deus ex machina, na to, že situace se sama nějakým způsobem změní.

Nahlédneme-li na situaci aktérů jejich očima, vidíme obraz zkušeností s bráněním v přístupu ke společenským zdrojům, symbolickým vyloučením, křivdami nebo nezájmem. Zároveň se ukazují strukturální příčiny nezavidělné situace respondentů, týkající se problémů samotné moderní

tržní společnosti, která problém sociálního vyloučení buď není schopná řešit, či se možná sama podílí na jejich vzniku. Vidíme ale i nefotogenickou realitu lichvy, násilí, agresivních reakcí či snahy vyhnout se svým smluvním závazkům.

Pohyb v terénu mi poskytl obraz soutěže partikulárních zájmů jednotlivých skupin, nevraživosti, ale i přátelství: v podstatě banální zjištění, které je ovšem v protikladu k tomu, že ve veřejném diskurzu bývá často „romská komunita“ posuzována jako koherentní skupina, které dodává její pevnost fakt její etnicity. Použijeme-li upravenou Handelmanovu typologii populací, upravenou podle Hirta (2009: 7), můžeme říci, že respondenti se pohybují někde na pomezí etnické kategorie a etnické sítě.

Poučení Beckerovou teorií víme, že přeci jen něco mají onálepkovaní jedinci společného: a to je zkušenost s „bytím devianty“. Tento rozměr, doplněný o materiální deprivaci, pocit nespravedlnosti, vnímanou bezmocnost a absenci perspektivy pro sebe či své děti, vytváří mobilizační potenciál, který může jednou přinést do společnosti artikulovaný vztek vylučované populace.

Rád bych ještě nakonec shrnul svůj osobní pohled na zkušenost z vedení rozhovorů a pohybu mezi onálepkovanými lidmi. Přestože se považuji, za člověka bez rasových či etnických předsudků, při vstupu do lokality jsem přesto předsudky cítil. Setkal jsem se s lidmi, jejichž chování i prostředí ve kterém se pohybují, stejně jako způsob mluvy a barvy pleti, podporovalo uplatňování distinkce mezi „mnou“ a „jimi“. V kapse jsem nosil teleskopický obušek a dával si pozor, kdo chodí za mnou. Po téměř dvou měsících v lokalitě jsem se naopak cítil možná až příliš bezpečně. Seznámení se s osobními biografiemi, osobními náhledy (jakkoliv byly někdy v rozporu s mým vlastním přesvědčením, ať už to byly odsuzující postoje vůči „nepřizpůsobivým“ nebo třeba homosexuálům), má moc podobnou distinkci bořit. Během mého pobytu a analýz rozhovorů mi naplno došlo, jak jsou jejich strategie pochopitelné a jak mě od nich odlišuje především narození do situace dostatku (materiálního, sociálního, ale i kulturního kapitálu) a to, jak v mé životní zkušenosti převažuje přijímání nad odmítáním.

Říkám, mládí jsem měl taky na hovno a... To je... A jede to se mnou pořád, já sem měl v životě pořád smůlu. Jak jsem ti říkal tenkrát, že kluk mi vyhořel vid'. Stal se mi ten požár, todle tamto do toho. Všecko. Takže jsem něco prožil. Jo, já jsem prožil hlad bídu, všecko, já můžu vyprávět vo tom. Já sem přišel vo kluka a máma mi umřela na rukou a všecko. Já prostě sem v životě neměl štěstí, já nevím proč. Jo, jak někdo má, všechno mu vyjde, něco si veme nebo to, všecko mu projde. Já nevím, mě nevychází nic. Já jsem holt asi blbě sem se narodil. Já jsem se narodil toho třináctýho a to je špatný špatný víš?

ONDRA

POUŽITÁ LITERATURA

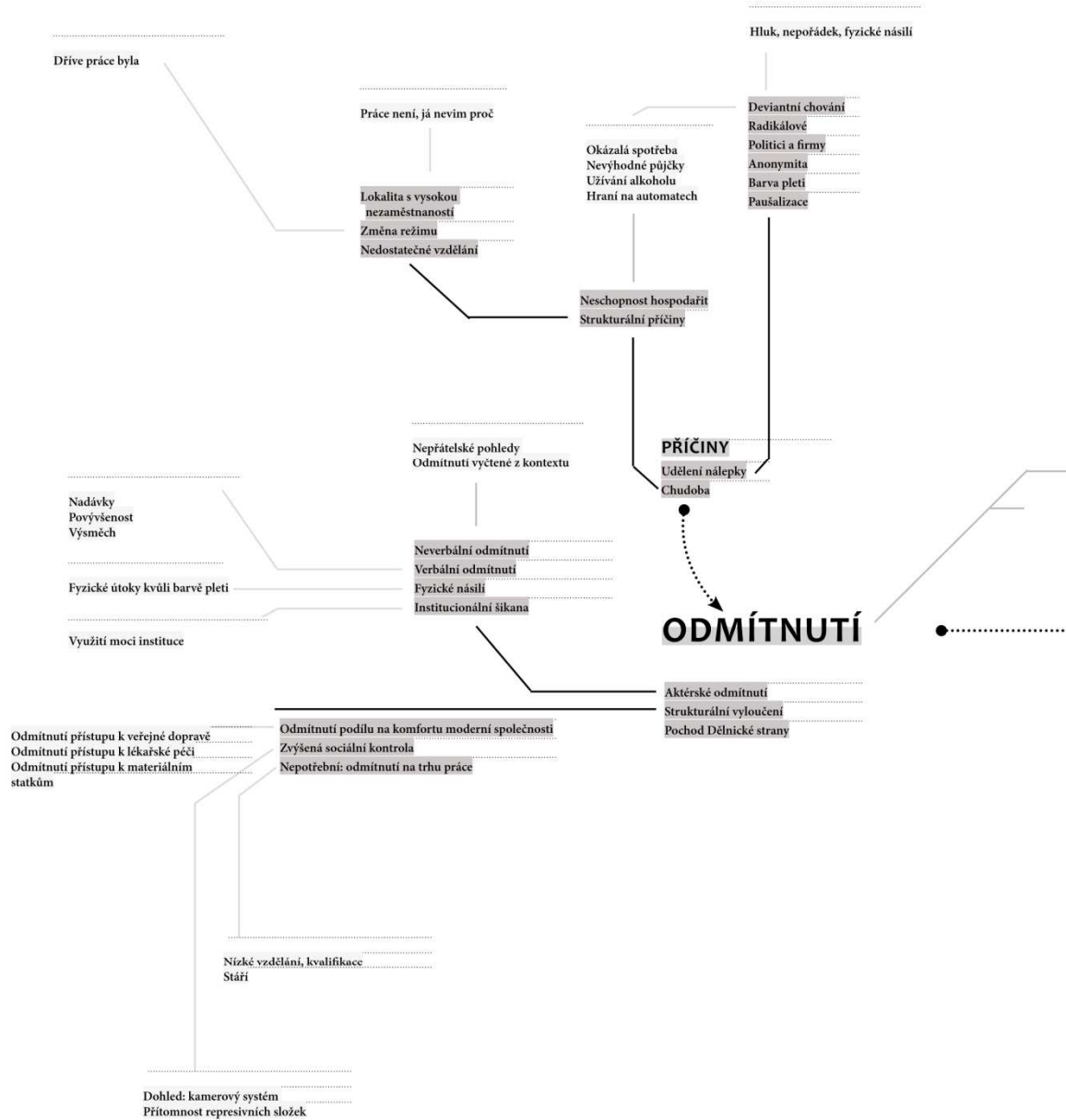
- Barth, Fredrik.** 1998. *Introduction in Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference.* Illinois: Waveland Press, Inc.
- Becker, Howard.** 1967. *Outsiders: Studies in the sociology of deviance.* New York: The Free Press.
- Červenka, Karel.** 2008. *Není past'ák jako past'ák: Vhled do zkušenosti klientů preventivně výchovného zařízení. (dizertační práce).* Brno: Masarykova univerzita
- Eriksen, Hylland Thomas.** 2007. *Antropologie multikulturních společností - Rozumět identitě.* Praha: Triton.
- Hendl, Jan.** 2005. *Kvalitativní výzkum – základní metody a aplikace.* Praha: Portál.
- Hirt, Tomáš.** 2009. *Přehled nejasností spjatých s konceptem etnicity v perspektivě post-barthovských přístupů.* <http://anthropology.zcu.cz/clanek/prehled-nejasnosti-spjaty-ch-s-konceptem-etnicity-v-perspektive-post-barthovskych-pristupu> Přístupné 2. 1. 2010
- Hirt, Tomáš, Jakoubek, Marek.** 2006. Situace "romských" populací v ČR: ne-etnický výkladový model in *Menšinová problematika v ČR: komunitní život a reprezentace kolektivních zájmů (Slováci, Ukrajinci, Vietnamci a Romové), Yana Leontiyeva (ed.).* Sociologický ústav Akademie věd České republiky, Praha
- Lozoviuk, Petr.** 2005. *Etnická indiference a její reflexe v etnologii in Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit.* Tomáš Hirt a Marek Jakoubek (eds). Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o.
- Gabal, Ivan.** 2006. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti.* zjistit správný zapis
- Mareš, Petr.** 2000. „Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení“. Sociologický časopis 36: 285-297.
- Munková, Gabriela.** 2001. *Sociální deviace.* Praha: Univerzita Karlova.
- Rabušic, Ladislav.** 2000. „Koho Češi nechtějí?“ in *Sociální studia 5: Sborník prací fakulty sociálních studií Brněnské univerzity.* Brno.
- Radostný, Lukáš.** 2000. *Faktory sociálního vyloučení.* najít kde to bylo vydaný
- Strauss, A., Corbinová, J.** 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie.* Boskovice: Albert.
- Salo, Matt, T.** 2008. Cikánská etnicita: důsledky nativních kategorií a vztahů pro etnickou klasifikaci in *Cikáni a etnicita.* Marek Jakoubek (ed.). Praha: Triton.
- Toušek, Ladislav.** 2007. *Sociální vyloučení a prostorová segregace. Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu (CAAT).* Plzeň: Západočeská Univerzita.
- Willems, Wim.** 2008. *Smrtelná past etnicity: Historie studia Cikánů in Cikáni a etnicita.* Marek Jakoubek (ed.). Praha: Triton.

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Aplikace paradigmatického modelu podle Strausse a Corbinové (1999)

PŘÍLOHY

Příloha č. 1: Aplikace paradigmatického modelu podle Strausse a Corbinové (1999)

ODMÍTNUTÍ: PRACOVNÍ DEFINICE

Druhy zkušeností, které spojuje fakt, že se aktér v interakci stává nežádoucí.

